

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
імені М. В. ПТУХИ**

ЗВОНАР ВІКТОР ПАВЛОВИЧ

УДК 330.342.146:[316.334.2:005.35](477)(043.3)

**ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ
СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 08.00.07 – Демографія, економіка праці,
соціальна економіка і політика

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор,
академік Національної академії наук України
Лібанова Елла Марленівна,
Інститут демографії та соціальних
досліджень імені М. В. Птухи Національної
академії наук України, директор.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Грішнова Олена Антонівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки
України, професор кафедри економіки підприємства;

доктор економічних наук, професор
Колот Анатолій Михайлович,
Київський національний економічний університет імені
Вадима Гетьмана Міністерства освіти і науки України,
проректор, професор кафедри управління персоналом
та економіки праці;

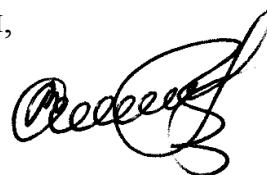
доктор економічних наук, професор
Шаульська Лариса Володимирівна,
Донецький національний університет
імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки
України, декан економічного факультету, професор
кафедри менеджменту та поведінкової економіки.

Захист відбудеться 11 грудня 2018 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.247.01 Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України за адресою: 01032, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 60.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України за адресою: 01032, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 60.

Автореферат розісланий 8 листопада 2018 р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник

С. В. Полякова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Попри активізацію державотворчих процесів, позитивні зміни у суспільній свідомості щодо питання національної / політичної ідентичності та соціальної згуртованості Україна вкрай повільно наближається до бажаного образу сучасної держави, де пріоритетом є людський розвиток, гідна якість життя громадян, примноження людського та соціального капіталу. Результати соціально-економічного поступу за більшістю напрямів демонструють розбіжність із декларованими цілями та суспільними очікуваннями. Важливою та досі нереалізованою умовою успіху започаткованих трансформацій і вирішення актуальних соціоекономічних суперечностей є соціальна відповідальність (СВ) усіх учасників суспільних відносин.

Як суспільний феномен СВ досить довго залишалась об'єктом переважно соціофілософського академічного дискурсу. Традицію економічного аналізу цього феномену започатковано зарубіжними класиками – дослідниками корпоративної соціальної відповідальності (КСВ), зокрема Г. Боуеном і А. Керролом. Серед сучасних авторів вагомим доробком відомі П. Друкер, Ф. Котлер, М. Крамер, М. Портер тощо. В Україні системний інтерес до КСВ виявляють Д. Баюра, Л. Грицина, П. Калита, О. Лазоренко і т. д.

Нині формується наукове підґрунтя для розвитку соціальної відповідальності як багатогранного економічного явища, не обмеженого мікроекономічними аспектами та колом корпоративних суб'єктів. При цьому в закордонних економічних джерелах продовжує домінувати традиційна бізнес-проблематика – проблематика КСВ. Як наслідок, зберігається тенденція до певного звуження або навіть фрагментації економічного сприйняття феномену СВ.

В Україні необхідні економічні дослідження соціальної відповідальності з позиції багатосуб'єктності та комплексності ініційовано вченими А. Колотом із Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана та О. Грішнвою із Київського національного університету імені Тараса Шевченка. За належної уваги до СВ бізнесу вони чи не вперше сформулювали економічну суть соціальної відповідальності державних інститутів, громадянина (працівника), громади, університетів тощо. Їх доробок створює методологічні підстави для аналізу консолідованої, комунітарної СВ в економіці.

СВ як соціоекономічне явище і передумову сталого людського розвитку та справедливої соціальної політики в Україні одними з перших окреслили науковці Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України під науковим керівництвом Е. Лібанової, а також фахівці Інституту економіки промисловості Національної академії наук України за творчої й організаційної ініціативи О. Амоші й О. Новікової. Колективами цих установ за провідною участю О. Гладуна, Ю. Залознової, Т. Заяць, І. Курило, Н. Левчук, Л. Лісогор, О. Макарової, В. Новікова, Н. Рингач, В. Саріогло, О. Цимбала та ін. підготовлено низку фундаментальних праць щодо балансу розподілу СВ у суспільстві, соціально відповідальній модернізації національної економіки, моніторингу проявів СВ у контексті дослідження якості життя тощо.

Соціоекономічний напрям дослідження соціальної відповідальності креативно й успішно розвивають дослідники інших наукових центрів і шкіл, відкриваючи нові грані

феномену. Розмаїття соціально-трудова аспектів його формування та реалізації, у т. ч. за участю держави, досліджують Д. Мельничук, І. Петрова, Л. Шаульська тощо. Інституціональні проблеми відповідальної економічної взаємодії акцентуються такими вченими як В. Геєць, А. Гриценко, О. Длугопольський та ін. У доробку М. Дейч, О. Лиски цей феномен розглядається та обґрунтовується в управлінському контексті, зокрема для посилення конкурентоспроможності національної економіки, демократизації суспільних відносин. Участь інститутів громадянського суспільства у багатосторонній СВ – об'єкт уваги У. Волинець та І. Сторонянської. Своєю чергою, Т. Костишина та Л. Рудич досліджують соціальну відповідальність інститутів споживчої кооперації як чинник розвитку людського потенціалу. Організаційні та фінансові проблеми реалізації СВ у контексті партнерської економічної взаємодії становлять науковий інтерес для Т. Єфименко, І. Запатріної, М. Карліна та ін.

Доробок цих та інших дослідників слугує методологічною основою наукового пошуку дисертанта. На часі вирішення трьох взаємопов'язаних проблем сучасного дискурсу довкола СВ. *Перша проблема* пов'язана з тим, що наразі несформованими є теоретичні засади самостійного економічного феномену соціальної відповідальності. Дається взнаки тривала монополія філософської дослідницької традиції, яка розглядає соціальні процеси здебільшого з етичної, культурологічної, світоглядної, моральної позицій, а не з позиції власне економічних мотивів і господарської дійсності. Важливість філософської (моральної, етичної) категорії СВ безумовна та не втрачає своєї актуальності. Водночас існуюча фрагментарність суто економічного бачення соціальної відповідальності не сприяє повноцінному її розумінню як явища соціальної економіки. Кризові соціально-економічні явища, які продовжує переживати Україна, великою мірою спровоковані саме браком такого розуміння. Позбавлена послідовного економічного / раціонального обґрунтування СВ для суб'єктів економіки з часом перетворюється на чергове ідейне гасло та знецінюється.

Друга проблема – методико-аналітична, в її основі – недостатність наявних методичних розробок для різнобічного та сфокусованого емпіричного аналізу соціоекономічних передумов і проявів СВ в Україні. Зокрема, це стосується обмежень щодо порівняння результатів аналізу у часі, здійснення міжкраїнових зіставлень, продуктивної інтеграції даних тощо.

Третя проблема – емпірична – полягає в тому, що попри напрацювання великої кількості конструктивних пропозицій щодо реалізації СВ в економіці у фаховій літературі бракує, з одного боку, висвітлення вихідних позицій процесу такої реалізації, а з іншого – перспективної спрямованості висловлених рекомендацій. Адже традиційно дослідники фокусуються на ситуативних, поточних проблемах розвитку соціальної відповідальності у різних сферах. Питання же найперших важелів впливу, початкової точки прикладення зусиль залишається не до кінця з'ясованим. Власне тому будь-які прогресивні кроки з розвитку цього феномену для покращення соціально-економічного становища країни можуть виявитися неефективними чи навіть нездійсненими. Слабко вивченими є й майбутні способи практичного позиціонування соціальної відповідальності в економіці України, немає ясного розуміння її співвідношення і можливостей взаємодії з такими сучасними економічними явищами, як соціальне підприємництво, краудфандинг, «розумне місто» тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація тісно пов'язана з низкою наукових тем і проектів Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Серед них: 1) «Фінансово-правові механізми запровадження стандартів соціальної відповідальності бізнесу» (номер державної реєстрації 0111U006610), де дисертант дослідив сучасні тенденції розвитку та проблеми реалізації соціальної відповідальності бізнесу в Україні, здійснив аналіз міжнародного досвіду запровадження стандартів соціальної відповідальності бізнесу та можливостей його застосування в Україні; 2) «Конфігурація політичних, соціальних і демографічних чинників у процесі модернізації національної економіки» (номер державної реєстрації 0111U006607), де дисертантом висвітлено теоретичні, методичні та прикладні складові соціальної відповідальності; 3) «Соціальні аспекти політики сталого людського розвитку в Україні» (номер державної реєстрації 0112U004351), де дисертантом обґрунтовано функції та розроблено систему інструментів громадянського суспільства як ключового суб'єкта соціальної відповідальності та політики сталого людського розвитку; 4) «Модель соціально-демографічних трансформацій в Україні в XXI столітті» (номер державної реєстрації 0112U004350), де автором сформульовано пропозиції щодо забезпечення формування і безперервного розвитку соціального капіталу в Україні; 5) «Модернізація освітніх функцій держави в контексті формування та реалізації економічної та соціальної активності населення» (номер державної реєстрації 0113U004515), де здобувачем здійснено теоретичне обґрунтування необхідності та можливостей модернізації освітньої функції держави через розподіл обов'язків і відповідальності між державою, бізнесом, громадою та індивідом; 6) «Модернізація соціально-трудова відносин» (номер державної реєстрації 0111U002896), де дисертантом досліджено специфіку формування, реалізації та оцінки соціального капіталу у соціально-трудова сфері, з'ясовано сутність та особливості реалізації деструктивного соціального капіталу, сформульовано пропозиції щодо інституціонального забезпечення соціальної відповідальності суб'єктів соціально-трудова відносин; 7) «Трансформація сільського розселення в Україні» (номер державної реєстрації 0113U007494), де автором визначено стратегічні напрями зміцнення суб'єктності сільської громади в Україні у питанні забезпечення власного соціально-економічного добробуту з використанням можливостей самоорганізації та з акцентом на співробітництво основних соціально-економічних суб'єктів на місцях – громадського активу, підприємницького авангарду, органів місцевого самоврядування; 8) «Інституційне підґрунтя формування соціальної відповідальності в суспільстві» (номер державної реєстрації 0117U001475), де автором сформульовано комплексний підхід до теоретико-економічного аналізу соціальної відповідальності, розроблено модель соціальної комунікації для досягнення балансу розподілу СВ у суспільстві.

Метою роботи є створення теоретичного базису формування та реалізації СВ як комплексного соціоекономічного феномену з обґрунтуванням пріоритетних напрямів і способів забезпечення його практичного використання для сьогоденних і перспективних потреб соціально-економічного розвитку України.

Для досягнення цієї мети в роботі поставлено **такі завдання**:

- визначити та впорядкувати методологічні можливості для комплексного теоретико-економічного дослідження полісуб'єктної СВ;
- систематизувати еволюцію економічних уявлень про СВ;

- сформулювати сутнісні та структурні особливості соціоекономічного феномену СВ;
- структурувати закономірності та принципи формування соціоекономічного змісту соціальної відповідальності;
- визначити методологічну основу економічного дослідження індивідуальних (поведінкових) проявів СВ;
- сформулювати економічну специфіку суспільних (взаємних) проявів соціальної відповідальності;
- конкретизувати особливості співвідношення соціального капіталу і СВ;
- теоретично обґрунтувати механізм реалізації СВ з урахуванням соціальних імперативів функціонування ринкової економіки;
- запропонувати нові можливості оцінювання формування СВ в економіці України із залученням широкого кола індикаторів;
- встановити конкретні форми прояву СВ основними суб'єктами економіки України в контексті міжнародних порівнянь;
- визначити пріоритетні напрями та рушійні сили реалізації СВ в Україні з огляду на специфіку соціально-економічного розвитку країни;
- виявити перспективні способи організації співробітництва суб'єктів економіки в Україні з метою реалізації СВ;
- обґрунтувати комплекс супутніх організаційних, інфраструктурних, управлінських і фінансових заходів, необхідних для реалізації СВ.

Об'єктом дослідження є СВ як об'єктивно необхідний елемент і чинник розвитку соціально-економічних відносин в Україні.

Предметом дослідження визначено сукупність теоретико-методологічних і прикладних проблем формування та реалізації соціальної відповідальності у вітчизняних умовах функціонування економіки.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу дисертації становить критичний аналіз класичних теорій і новітніх поглядів щодо процесів соціалізації економічних відносин, а також щодо економічного значення феномену СВ. У роботі використано низку загальнонаукових і специфічних методів дослідження. Основними стали діалектичний метод, системний підхід, прийоми абстрагування й узагальнення, метод побудови логічних моделей, порівняльний підхід. Міждисциплінарний теоретико-проблемний підхід застосовано в ході онтологічного аналізу СВ. Пояснення економічної суті СВ ґрунтується на інституціональному підході до пізнання економічних явищ. Історико-логічний метод використано для дослідження еволюції суб'єктності СВ та відповідальних відносин в економіці; класифікаційно-аналітичний метод та методологія теорії контрактів – при структуруванні закономірностей і принципів формування СВ; методологію теорії ігор та економіко-математичне моделювання – при обґрунтуванні теоретичних засад реалізації соціально відповідальної економічної поведінки; структурно-функціональний метод – при теоретичному аналізі особливостей взаємодії соціально відповідальних суб'єктів економіки; метод середніх величин, індексний метод – для оцінювання соціально-економічних передумов реалізації СВ в Україні та проявів СВ основними суб'єктами економіки. Під час визначення стратегічних напрямів реалізації СВ в

Україні здійснено макроекономічні (вартісні) оцінки функціонування інститутів громадянського суспільства, застосовано метод аналізу конкретних прикладів (кейс-метод). Інформаційною базою дослідження слугували зарубіжні та вітчизняні законодавчі акти, аналітичні звіти міжнародних дослідницьких організацій, матеріали державної та відомчої статистики, дані національних соціологічних опитувань, оперативна інформація владних інститутів, підприємств і громадських організацій.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у такому:

вперше:

– розроблено комплексний підхід до визначення та структуризації соціальної відповідальності як економічного феномену, що формується і впроваджується індивідуальними та колективними (інституційними) суб'єктами економіки; цей підхід передбачає дослідження у системному взаємозв'язку поведінкових, суспільних та історичних аспектів СВ з огляду на специфіку еволюції економічної суб'єктності як такої, чим створює методологічний базис для теоретичного і практичного освоєння СВ у межах дослідницької парадигми соціальної економіки;

– виявлено і структуровано закономірності, сформульовано й обґрунтовано принципи формування соціальної відповідальності, які утверджують СВ саме як соціоекономічний феномен; обґрунтовано диференціацію закономірностей і похідних від них принципів окремо щодо формування соціально відповідальної економічної поведінки як індивідуального аспекту та формування системи відповідальних відносин в економіці як суспільного аспекту СВ;

– з використанням положень інституціональної економіки розроблено теоретико-економічні засади реалізації досліджуваного феномену, які визначають цю реалізацію як економічний процес і розкривають специфіку позиціонування в останньому функції корисності економічного суб'єкта, враховують різноманіття економічних трансакцій і стадійність контрактації, а також особливості функціонально-ресурсної взаємодії суб'єктів економіки;

– теоретично обґрунтовано цілісний механізм реалізації соціальної відповідальності в економіці, складові якого, по-перше, націлені на втілення освітніх, трудових і комунікаційних поведінкових настанов економічних суб'єктів і, по-друге, реалізують співробітництво суб'єктів економіки на засадах СВ, забезпечуючи функціонально-ресурсний обмін між ними, сприяючи їх взаємно конструктивній поведінці; на цій основі виявлено можливості консолідації індивідуального і суспільного виміру СВ у межах дослідницької парадигми соціальної економіки;

удосконалено:

– понятійно-термінологічну систему економіки праці шляхом упровадження в науковий обіг нової термінологічної одиниці, важливої для процесів формування СВ у сфері праці, – «нелінійний (гібридний) патерналізм» як об'єктивність взаємовпливу і взаємозалежності учасників соціально-трудова відносин з різними економічними можливостями та функціями;

– методологічні підходи до оцінювання формування соціальної відповідальності як соціоекономічного феномену в Україні, які, на відміну від попередніх розробок, передбачають тісне поєднання теоретичних та емпіричних аспектів аналізу, забезпечують міжкраїнові порівняння у динаміці, уможливають регулярний

моніторинг поведінкових і суспільних передумов СВ в Україні із залученням як суб'єктивних, так і статистичних індикаторів;

– підходи до стратегування реалізації СВ в економіці України, що спираються на провідну роль громадянського суспільства та враховують потенціал співробітництва його інститутів із вітчизняним бізнесом і публічною владою насамперед в освітній сфері й у сфері праці; при цьому визначено першочергові об'єкти та необхідний інструментарій відповідного управлінського впливу;

– організаційно-економічну модель функціонування «розумної громади» (smart-громади), для якої сформульовано соціально-економічні характеристики (на додаток до традиційних техніко-інженерних та управлінських), що враховують потреби вітчизняної соціальної політики; запропоновано шляхи використання цієї моделі як інструменту комунікації та співробітництва суб'єктів економіки, залучених до реалізації соціальної відповідальності в Україні;

набули подальшого розвитку:

– концепція соціального капіталу, для якої запропоновано гравітаційну модель; у межах останньої тривалість проявів соціально відповідальної економічної поведінки суб'єктів економіки розуміється як фактор їх тяжіння до суспільного простору відповідальних соціально-економічних відносин;

– науково-методичні положення щодо оцінювання свободи, солідарності та довіри як базових передумов соціальної відповідальності в економіці з обґрунтуванням аналізу цих передумов на основі виокремлення гуманітарних, ресурсних та управлінських аспектів оцінювання;

– технологія оцінювання діяльності вітчизняного громадянського суспільства як економічного суб'єкта, визначальної для реалізації соціальної відповідальності; при цьому уточнено макроекономічні (вартісні) параметри аналізу, на основі ринкового підходу досліджено важелі позитивного впливу громадських інститутів на соціальний розвиток в Україні;

– організаційні підходи щодо пристосування соціального підприємництва до потреб сфери праці з метою реалізації СВ: крім традиційного завдання трудової інтеграції соціально відторгнутих осіб, окреслено також можливості найму соціальними підприємствами конкурентоспроможних працівників чи їх самозайнятості, як і залучення професіоналів на волонтерських засадах;

– способи організаційної підтримки реалізації соціальної відповідальності, які систематизовано з акцентом на інфраструктурних, адміністративних і фінансових питаннях та з увагою до соціальних наслідків децентралізації владних повноважень у країні; при цьому залучено потенціал новітніх інструментів соціально-економічного розвитку – соціальних хабів як центрів зосередження інтелектуальних та інформаційних ресурсів, краудфандингу як способу мобілізації фінансових ресурсів тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення, викладені у дисертації, використано під час підготовки робочих матеріалів для потреб зацікавлених установ та організацій соціального профілю різного рівня, зокрема: 1) науково-аналітичні матеріали щодо стратегічних орієнтирів реалізації соціальної відповідальності в контексті соціально-економічної безпеки України (Апарат Ради національної безпеки і оборони України, лист № 287 / 14-04 / 2-18 від 22.02.2018);

2) пропозиції щодо активізації інноваційних інструментів соціально-економічного та демократичного розвитку сільських територій в Україні (Громадська організація «Єдність громади – заможне село», лист № 7 від 29.01.2018); 3) інформаційно-аналітичні матеріали щодо участі інститутів громадянського суспільства в Національній стратегії сприяння соціальному діалогові в Україні на 2017–2020 роки для Національної тристоронньої соціально-економічної ради (Бюро соціальних та політичних розробок, лист № 32 від 01.03.2016); 4) інформаційно-аналітичні матеріали щодо вдосконалення механізмів наповнюваності й забезпечення самодостатності місцевих бюджетів в Україні (Комітет з питань аграрної політики та земельних відносин Верховної Ради України, лист № 48 / 15 від 07.07.2015); 5) пропозиції до проекту Державного стандарту України «Система управління соціальною відповідальністю» (Інститут підвищення кваліфікації фахівців у галузі технічного регулювання та споживчої політики, лист № 9 / 01 від 21.01.2014; Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, довідка № 181-10 / 119 від 25.03.2014); 6) пропозиції щодо можливостей та доцільності здійснення громадського контролю за діяльністю органу господарського розвитку й управління вільної економічної зони Криму після завершення режиму тимчасової окупації території АР Крим та м. Севастополь (Комітет Верховної ради України з питань податкової та митної політики, лист № 421 / 043 від 03.11.2014); 7) аналітичні матеріали щодо актуалізації соціальної відповідальності членів територіальних громад та їх представників (Координаційна рада з питань розвитку громадянського суспільства при Президентові України, лист № 5 / 10-13 від 11.10.2013); 8) інформаційно-аналітичні матеріали та пропозицій для підготовки «Стратегічних напрямів економічного і соціального розвитку Волинської області на 2012 – 2015 роки з урахуванням завдань Програми економічних реформ на 2010 – 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» (Волинська облдержадміністрація, лист № 3729 / 37 / 2-12 від 02.07.2012). Результати дисертації впроваджено у процес підготовки аспірантів першого року навчання Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України за програмою дисципліни «Розвиток соціального капіталу» (лист № 181-10 / 314 від 30.11.2017).

Особистий внесок здобувача. У дисертації відображено авторське бачення суті, значення і напрямів реалізації СВ як ключового чинника та результату соціалізації економічного розвитку в Україні. Положення наукової новизни та висновки сформульовано автором самостійно. Із праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ідеї та результати, отримані здобувачем особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації апробовано на понад 20 семінарах, форумах, тренінгах, круглих столах, науково-практичних конференціях різного рівня. Серед них найвагоміші: Міжнародна наукова конференція «Інноваційний потенціал соціально-економічних систем: виклики глобального світу», м. Лісабон (Португалія), 22 грудня 2017 року; Міжнародна наукова конференція «Економіка і менеджмент: сучасні трансформації в епоху глобалізації», м. Клайпеда (Литва), 24 березня 2017 року; III Міжнародна науково-практична конференція «Україна – ЄС. Сучасні технології, економіка та право», Словаччина – Австрія – Угорщина, 3–8 квітня 2017 року; Міжнародна науково-практична конференція «Ризики зайнятості вразливих груп населення», м. Київ, 22 червня 2016 року;

Міжнародна науково-практична конференція «Територіальні соціально-демографічні особливості України», м. Київ, 17 листопада 2015 року; Круглий стіл «Соціальна відповідальність влади, бізнесу, громадян» за участю представників науки, органів місцевого самоврядування, підприємств і громадських організацій, м. Дніпро, 12 листопада 2014 року; Міжнародна науково-практична конференція «Політика корпоративної соціальної відповідальності в контексті сталого соціально-економічного розвитку», м. Донецьк, 5–6 грудня 2013 року; Міжнародний семінар молодих учених із проблем соціально-економічного розвитку у сучасному світі, м. Пекін (Китай), 20 серпня – 18 вересня 2012 року; Міжнародна конференція «Праця в ХХІ столітті: новітні тенденції, соціальний вимір, інноваційний розвиток», м. Київ, 3–5 жовтня 2012 року; Міжнародна науково-практична конференція «Соціальна політика: принципи та методи реалізації в контексті світового досвіду», м. Судак, 27 травня 2011 року; Міжнародна науково-практична конференція «Соціально-трудова відносина: теорія та практика», м. Київ, 22–24 вересня 2010 року.

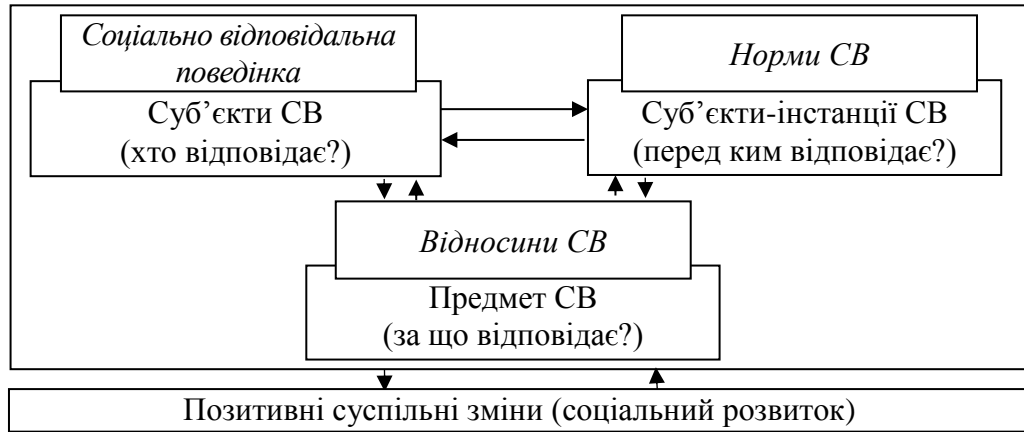
Публікації. За результатами дослідження опубліковано 55 наукових праць загальним обсягом 57,3 друк. арк., серед них – одна авторська монографія (13,2 друк. арк.), 9 публікацій у колективних монографіях, 30 статей в наукових фахових виданнях (29 одноосібні, 24 – у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз, 3 – у зарубіжних виданнях).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Основний зміст охоплює 310 сторінок друкованого тексту. Дисертація містить в основному тексті 27 таблиць (із них 3 повністю займають площу сторінки), 25 рисунків. Список використаних джерел, що нараховує 397 найменувань, викладено на 34 сторінках. На 23 сторінках розміщено чотири додатки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі «**Методологічні основи формування феномену соціальної відповідальності в економіці**» визначено загальні риси (базові сутнісні аспекти) феномену СВ і на цій основі сформульовано економічну специфіку його формування. Виявлено, що вагомою перешкодою для дослідження наукової категорії соціальної відповідальності є розмаїття варіантів, довільність і фрагментарність тлумачення її змісту, що робить її вкрай суперечливою (і тому прийнятною з численними умовностями) в контексті економічного наукового пошуку. Своєю чергою, запропонований у розділі комплексний підхід до теоретичного аналізу СВ передбачає консолідацію (синтез) напрямів дослідження її суті з диференціацією індивідуальних і суспільних аспектів соціальної відповідальності й урахуванням особливостей історичної трансформації її змісту. Згідно з цим підходом соціальна відповідальність тлумачиться як двоїстий феномен у складі, по-перше, соціально відповідальної поведінки і, по-друге, особливої системи суспільних відносин, де ця поведінка проявляється (системи відповідальних відносин). Елементами цієї системи є соціальні суб'єкти, предмет СВ, який зосереджує їх діяльнісний вплив, а також інстанції, що скеровують цей вплив належним чином, застосовуючи специфічні соціальні норми. Суб'єкти як частина системи характеризуються соціально відповідальною поведінкою. Саме через них поведінка актуалізується у системі, але зберігає свою сутнісну відмінність і самостійне значення.

Окреслюючи різницю між індивідуальними (поведінковими) та суспільними (взаємними) проявами СВ, автор розглядає їх у взаємному зв'язку: поведінка є одночасно фактором і результатом формування та функціонування системи відповідальних відносин. У такому вигляді СВ постає як запорукою, так і наслідком соціального розвитку як сталих позитивних суспільних трансформацій (рис. 1).

Рис. 1. Структура феномену соціальної відповідальності

Джерело: складено автором.

Встановлено, що обидві складові феномену СВ (соціально відповідальна поведінка та елементи системи) є різними за змістом на кожному з послідовних історичних етапів. При цьому ототожнення чи змішування рис досліджуваного феномену на сучасному та більш ранніх етапах є неприйнятним. Довільне використання еволюційно різних сутностей, так само, як взаємна підміна індивідуальних і суспільних проявів СВ чи неналежне урахування їхнього взаємозв'язку, досі залишається причиною неоднозначності / суперечливості тлумачення змісту соціальної відповідальності у науковій літературі. Запропонований у роботі методологічний підхід вирішує проблему термінологічної нечіткості та поліваріантності розуміння СВ, сприяючи інтеграції останньої в економічну наукову традицію, для якої категоріальна чіткість має фундаментальне значення.

Історична специфіка змісту структурних складових феномену СВ доповнюється його видовими особливостями (правовими, екологічними, політичними, економічними тощо). Автор залишає за межами аналізу всі різновиди соціальної відповідальності, за винятком економічного. У розділі запропоновано схему історичної трансформації економічного феномену СВ. Обґрунтовано, що його еволюційні зміни відбувалися під визначальним впливом історичного розвитку економічної суб'єктності – трансформації *homo economicus* як носія соціально відповідальної економічної поведінки й учасника системи економічно специфічних відповідальних відносин. На цій основі виокремлено низку етапів історичного розвитку економічного змісту СВ: доекономічний; політекономічний; утилітарний; соціоекономічний (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). Показано, що на кожному з них домінувала конкретно-історична форма економічної суб'єктності, починаючи з економічних протосуб'єктів із несформованим ставленням до економічної дійсності та завершуючи сучасним типом економічного суб'єкта (*homo institutus* як соціально свідомий *homo economicus*), який усвідомлює власні економічні

інтереси / потреби та водночас ураховує соціальні обставини і наслідки своєї діяльності.

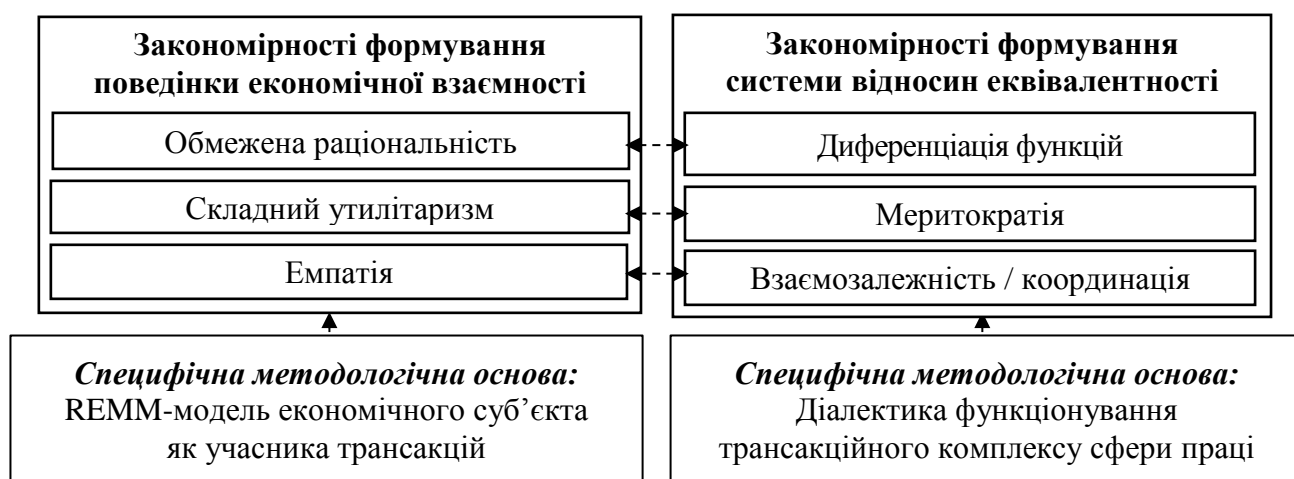
Встановлено, що саме на сучасному історичному етапі комплексний *економічний* феномен СВ трансформується у *соціоекономічний*. Основними складовими такого феномену у розділі визначено, по-перше, поведінку взаємності суб'єктів, по-друге, – взаємини еквівалентності між ними як соціоекономічну основу сучасної системи відповідальних відносин. Взаємність обґрунтовано як пошук суб'єктами можливостей взаємовигідного обміну (обміну вигодами) для задоволення різноманітних потреб в умовах обмеженості ресурсів. Своєю чергою, еквівалентність у міжсуб'єктних відносинах означає, що превалювання інтересу будь-якого суб'єкта (чи групи суб'єктів) над інтересами інших суб'єктів, а також безумовний диктат будь-якої інстанції й одночасне применшення ролі будь-якого іншого суб'єкта – неприпустимі. Ці відносини дають змогу суб'єктам розраховувати на взаємно й однаково конструктивні дії один щодо одного.

Виявлено, що економічними суб'єктами як носіями поведінки взаємності та учасниками відносин еквівалентності поряд із раціональними та соціально свідомими індивідами є суб'єкти-інститути. Серед останніх із соціоекономічного погляду доцільно виокремити публічну владу (державу), бізнес і громадянське суспільство. З міркувань функціональної доцільності саме публічну владу треба вважати соціоекономічною інстанцією СВ, яка, своєю чергою, забезпечує існування ієрархії соціальних норм, необхідних для функціонування системи відповідальних відносин. У розділі викладено трактування цих норм (загальних і локальних, формальних і неформальних) як впорядкованої сукупності різноманітних контрактів (домовленостей) між суб'єктами. Також встановлено взаємозв'язок СВ та соціального капіталу, визначеного її соціоекономічним предметом. Накопичений спільно соціально відповідальними індивідами та інститутами соціальний капітал виникає та розвивається як наслідок усвідомлення першими і другими своєї взаємозалежності та об'єктивної єдності соціально-економічного простору.

Формування соціоекономічного феномену СВ відбувається відповідно до певних закономірностей. На основі положення про двоїсту сутність СВ у роботі виокремлено, по-перше, закономірності формування поведінки взаємності, а по-друге, – закономірності формування відносин еквівалентності. За авторським баченням, ці дві групи закономірностей мають спільне методологічне підґрунтя для теоретичного аналізу, яке уособлює поєднання основних підходів до розуміння економічної діяльності – суспільно-виробничого та трансакційного. Згідно з першим підходом, економічна діяльність традиційно розглядається як виробництво і післявиробнича активність (розподіл, обмін і споживання) з огляду на технологічну детермінованість економіки. Другий підхід тлумачить економічну діяльність як обмін правами власності (сукупність трансакцій) і підкреслює соціальну природу економіки, оскільки власність має сенс лише з огляду на її соціальну легітимацію. Поєднання цих підходів дає змогу розглядати економічних суб'єктів як суб'єктів соціальної відповідальності не лише суто в традиційному контексті господарських процесів (відповідальний виробник, споживач, платник податків, працедавець тощо), а й з позиції різноманіття економічних трансакцій як соціально детермінованої економічної взаємодії. Такий методологічний крок заповнює суттєву прогалину в економічному дослідженні СВ з акцентом на його соціоекономічному напрямі.

Виявлено можливості продуктивного поєднання суспільно-виробничого та трансакційного підходів на прикладі сфери праці. Сама собою вона є серцевиною виробничих процесів. Трансакційний же підхід необхідним чином фокусує увагу на залученні учасників цих процесів до соціальної (трансакційної) взаємодії і на соціальному утвердженні трудового / виробничого результату. У такий спосіб підвищується актуальність і розширюються можливості втілення парадигми соціалізації сфери праці (перетворення власне трудових відносин у соціально-трудова).

Маючи спільне методологічне підґрунтя для виявлення, кожна з виокремлених груп закономірностей формування СВ структурується на власній специфічній методологічній основі (рис. 2).

Рис. 2. Закономірності формування соціоекономічного феномену СВ

Джерело: складено автором.

Для структуризації першої групи закономірностей обрано неокласичну модель економічного суб'єкта (*REMM*-модель: *resourceful, evaluative, maximizing man*). Встановлено, що закономірності формування соціально відповідальної економічної поведінки відображають взаємозв'язок останньої і характеристик економічного суб'єкта як учасника трансакцій. Ці закономірності включають: раціональність як осмислене прагнення суб'єкта максимізувати результат діяльності, щоправда обмежене інформаційними, когнітивними, часовими чинниками (обмежена раціональність); складний утилітаризм як усвідомлення суб'єктом необхідності максимізувати результат лише за рахунок продуктивних дій та без шкоди для інших суб'єктів (візаві); емпатію як осмислене прагнення суб'єкта стати на позицію візаві та зрозуміти його інтереси і мотиви.

На іншій методологічній основі структуровано закономірності другої групи – щодо формування системи відносин еквівалентності. Цією основою слугує діалектика функціонування трансакційного комплексу сфери праці. Обґрунтовано теоретико-економічну універсальність зазначеного комплексу: у сфері праці проявляється весь можливий спектр трансакцій: симетричних та асиметричних, торгових, управлінських, інституційних тощо. Саме тому структуровані на такій підставі закономірності формування відповідальних відносин можна вважати актуальними для економіки в цілому. Серед цих закономірностей – диференціація функцій суб'єктів у системі з огляду на ризик; меритократія як орієнтованість системи на винагородження індивідуальних

здібностей та зусиль; взаємозалежність суб'єктів та необхідність координації їх зусиль у межах системи. За задумом автора, кожна із закономірностей другої групи належним чином співвідноситься з однією з трьох закономірностей першої.

Виявлення і структуризація закономірностей формування системи відносин еквівалентності дали змогу збагатити термінологічний апарат економіки праці шляхом запровадження у науковий обіг поняття «нелінійний (гібридний) патерналізм». Його суть полягає в тому, що навіть за умови, коли соціально-трудова відносина об'єктивно набувають окремих небажаних чи бажаних ознак патерналістської взаємодії (наприклад, між державою як арбітром, гарантом прав та іншими суб'єктами) в сучасних умовах розвитку сфери праці завжди залишаються вагомими підстави (організаційні, інформаційні тощо) для партнерських очікувань і дій суб'єктів один щодо одного. Для обґрунтування цього терміна використано положення інституціональної теорії принципала-агента і теорії лібертаріанського патерналізму.

Із зазначених закономірностей обох груп впливають принципи формування СВ, які є передумовами фактичної появи досліджуваного феномену у соціоекономічній дійсності. За аналогією із закономірностями виокремлено дві групи принципів – щодо формування взаємної поведінки та щодо відносин еквівалентності. Обґрунтовано, що принципи першої групи – це продуктивні риси суб'єкта, а саме: інтенціональність (цілеспрямованість), порядність і лояльність. Вони є похідними від виявлених закономірностей (раціональності, складного утилітаризму, емпатії) і водночас такими, що сприяють досягненню суб'єктом відповідності з останніми.

Оперування категоріями, віднесеними автором до принципів і закономірностей формування поведінки взаємності, дало змогу сформулювати нове для наукової дискусії бачення, яким пояснюється економічна природа цієї поведінки. Відповідно до нього, існує об'єктивний функціональний зв'язок між очікуваною корисністю економічного суб'єкта та формуванням поведінкових проявів СВ: імовірність і стабільність останніх обумовлена отримуваною в їх результаті корисністю для суб'єкта:

$$U_i = f(RC_i), \quad (1.1)$$

де U_i – очікувана корисність для i -го суб'єкта, RC_i – прояв його економічної взаємності. Це означає, що така поведінка є результатом раціонального вибору суб'єкта, а будь-які (і навіть етико-моральні) вимоги до останнього щодо його СВ мають розглядатися з позиції суб'єктивної корисності та доцільності.

Принципи другої групи (щодо формування відносин еквівалентності) – це свобода, соціальна довіра та солідарність, які є суспільними чинниками прояву продуктивних рис економічного суб'єкта та походять від відповідних закономірностей. Відображено багатоаспектну сутність кожного з принципів цієї групи. Зокрема, щодо принципу свободи пропонується розглядати такі аспекти, як громадянська та економічна свобода, а також свобода людського розвитку. Подібним чином аналізуються інші принципи формування відповідальних відносин. У такий спосіб поглиблено та конкретизовано розуміння співвідношення категорій свободи, довіри та солідарності з одного боку та СВ – з іншого. Попередні спроби сформулювати це розуміння, як правило, характеризуються певною абстрактністю і загалом знаходяться поза контекстом соціальної економіки.

У другому розділі «Теоретичні засади реалізації соціальної відповідальності як соціоекономічного феномену» сформульовано теоретичну

основу реалізації феномену СВ в соціоекономічній дійсності з огляду на його двоїстість. Насамперед, висвітлено особливості реалізації взаємності як соціально відповідальної поведінки. Стверджується, що в ході цієї реалізації конкретизуються властивості функції корисності $U_i(RC_i)$ соціально відповідального економічного суб'єкта. З використанням платіжної матриці теорії ігор обґрунтовано, що $U_i(RC_i)$ реалізується як сума потенційних вигравів і програвів цього суб'єкта в транзакційному процесі: поведінка взаємності збільшує перші, а невзаємна щодо візаві поведінка – другі. Також доведено, що суб'єкт мусить зважати на широкий спектр факторів, які впливають на максимізацію вигравів. Цими факторами є наміри та схильності його самого, як і низка зовнішніх щодо нього чинників (присутність інстанції, наявність та характер реакції суб'єктів-візаві тощо).

Спираючись на положення контрактної парадигми економічної взаємодії, дисертант дійшов висновку, що вплив зовнішніх чинників опосередкований контрактами як нормами СВ, які передбачають фасилітативні (сприяльні), обмежувальні або заохочувальні санкції (реакції інстанції чи інших суб'єктів). Типовий контракт може містити різні частки вказаних санкцій, а також допускати домінування одного їх виду над іншими. Фасилітативні санкції актуалізуються, коли суб'єкт намагається самостійно оцінити переваги взаємності, та зміцнюють його внутрішню мотивацію до такої поведінки. Визначено, що фасилітація становить комплекс організаційних зусиль зі створення регуляторних підстав для безперешкодної реалізації вигод від взаємності, а також з інформування суб'єкта про ці вигоди. Обмежувальні або заохочувальні реакції інстанції чи візаві уособлюють зовнішню стимуляцію суб'єкта до взаємності та актуалізуються за умови, коли його оцінювальні зусилля (з фасилітативним впливом інстанції або без нього) недостатні для створення і закріплення внутрішньої мотивації до такої поведінки.

Підкреслено, що через іманентну недосконалість усякого контракту, зумовлену об'єктивно обмеженою раціональністю і великим різноманіттям імовірних ринкових ситуацій, контракти не обов'язково враховують особливості прояву СВ у кожній із них та не вирішують усі можливі проблеми реалізації соціальної відповідальності автоматично. Тому необхідним є свідоме управління контрактним процесом з боку інстанції, яка при цьому постійно конструктивно взаємодіє з суб'єктами, виявляючи свою взаємність щодо них.

У розділі досліджено особливості реалізації взаємності суб'єктів у різних типах контрактів і транзакцій. Встановлено, що її прояви є специфічними для торгових і кооперативних транзакцій, відносин конкуренції, а також для транзакцій управління та раціонування. Наприклад, у стосунках конкурентів взаємність скеровує їх на спільне напрацювання правил конкуренції та їх послідовне дотримання, а також на створення принципово нових товарів і послуг, що уможливорює конструктивний вихід суб'єктів зі сфери зіткнення та протиборства інтересів. Прояви взаємності є специфічними також на різних етапах процесу контрактації за кожним видом транзакцій (до, під час і після укладення контракту). На цій основі виокремлено два взаємопов'язані компоненти взаємності, а саме, деонтологічну поведінку (взаємне виконання суб'єктами перед- і постконтрактних зобов'язань) і поведінку доброї волі (взаємне доцільне перевершення

ними цих зобов'язань). В останньому випадку реалізується так званий метаконтракт, у якому взаємність може бути як завгодно сильною.

У роботі визначено, як відносини еквівалентності – другий елемент соціоекономічного феномену СВ – реалізуються з огляду на специфічні економічні функції кожного суб'єкта. Так, суб'єкти-індивіди функціонально вирізняються своєю людською здатністю мислити та приймати економічні рішення, бізнес діє як фактор економізації системи, публічна влада – як управлінський фактор, а громадянське суспільство стимулює появу нових ідей для соціального розвитку. При цьому наголошено, що публічна влада як інстанція соціальної відповідальності застосовує у системі контрактну стратегію управління (на противагу, наприклад, експлуататорській стратегії як вкрай деструктивній).

З огляду на таку функціональну диференціацію у системі відповідальних відносин індивіди для суб'єктів-інститутів є агентами і представниками, формулюючи для них і від їх імені раціональні рішення. Своєю чергою, інститути щодо індивідів і стосовно один одного діють як виробники різноманітних благ.

Переваги поведінки взаємності та функціональна диференціація суб'єктів націлюють систему відповідальних відносин на розвиток соціального капіталу. Обґрунтовано, що останній у цій системі реалізується, по-перше, як унікальний ресурс *сталості* прояву самої взаємної поведінки, яка перетворюється із потенційного / спорадичного вольового напруження одиничних суб'єктів у стійкий і самопідтримувальний поведінковий стереотип, стає тривалою, поширеною, малозалежною від випадкових подій чи ситуативних оцінок. Вступаючи у ті чи інші трансакції кожен зі своїм економічним інтересом, суб'єкти за правильної конфігурації зовнішніх і внутрішніх факторів переконуються у правильності свого вибору на користь взаємності, у достовірності очікування на взаємність візаві та на ізолювання невзаємних дій системою. Безперервно споживаючи ресурс сталості взаємної поведінки, вони одночасно багаторазово нарощують його: що більше суб'єкти проявляють зацікавленість у взаємності, то більше зростає її поширеність і тривалість у системі. Своєю чергою, тривала взаємність природно посилює взаємодію суб'єктів, усе більше інтегруючи їх до системи відповідальних відносин. Перспектива отримання корисності через тривалий прояв взаємності сама собою викликає у суб'єкта внутрішньо-мотиваційне напруження – не спорадичне, а стабільне самопідкріплення його готовності до відповідальних дій. Як наслідок, фіксується автоматизм і самовідтворення поведінки взаємності, а також її доцільність для суб'єктів навіть за умови послаблення управлінського впливу інстанції та недосконалості контрактів.

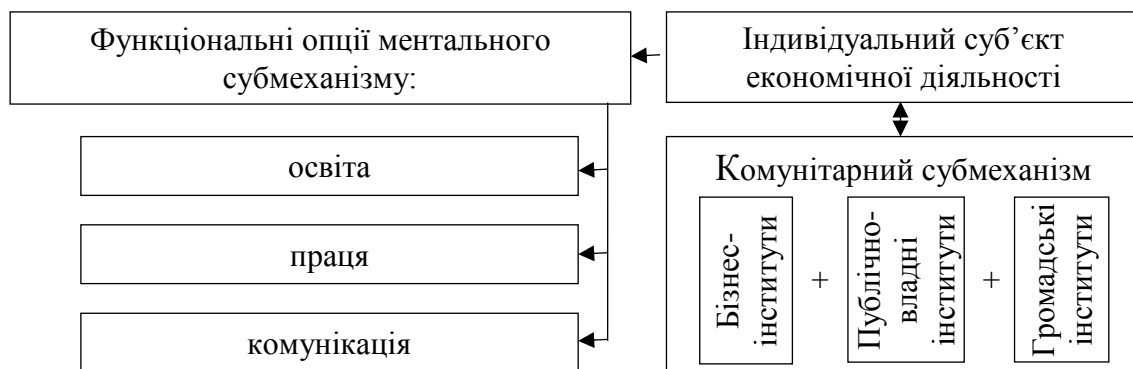
По-друге, соціальний капітал у системі відповідальних відносин реалізується як засіб мобілізації (полегшення отримання, розміщення й узгодження) широкого спектра інших ресурсів, у т. ч. інших видів капіталу. Кожний окремий суб'єкт, спеціалізуючись на виконанні конкретної функції у системі цих відносин, отримує безперешкодний доступ до активів необхідних йому, але недосяжних (чи дефіцитних) для нього за межами системи відповідальних відносин. Ресурсний обмін між суб'єктами передбачає, що індивід володіє та пропонує до обміну людський капітал, бізнес – фінансовий, публічна влада – адміністративний. Громадянське суспільство пропонує і через соціальний капітал розподіляє ресурс вігросності (конструктивне втілення пасіонарності) як концентрації

здатності до соціальних інновацій, громадської активності. Еквівалентність у відносинах утверджує важливість для системи кожного з перерахованих ресурсів. Проявляючи зацікавленість у ресурсах візаві, кожен суб'єкт використовує і водночас зміцнює мобілізаційний потенціал соціального капіталу як предмета СВ.

У розділі обґрунтовано, що в системі відповідальних відносин блокуються прояви негативного соціального капіталу (наприклад, корупційний обмін і тіньові стосунки), адже він пов'язаний з існуванням неефективних норм, які нагромаджують бар'єри для міжсуб'єктної взаємодії. Водночас еквівалентність між суб'єктами та їх поведінка взаємності унеможливають появу або тривале існування таких норм.

З урахуванням двох основних напрямів реалізації феномену СВ (поведінкового і суспільного) представлено інтегрований механізм цієї реалізації, що демонструє єдність функціонування двох взаємозумовлених і взаємокерованих субмеханізмів (рис. 3).

Рис. 3. Загальний дизайн механізму реалізації соціальної відповідальності

Джерело: складено автором.

Йдеться, передусім, про ментальний (націлений на реалізацію взаємності) і комунарний (націлений на реалізацію відповідальних відносин) субмеханізми. Дія ментального субмеханізму стосується суб'єкта-індивіда як носія соціально відповідальної економічної поведінки. Оскільки індивід приймає економічні рішення для себе і для суб'єктів-інститутів, від ступеня його інтелектуальної та психологічної зрілості великою мірою залежить економічна поведінка суб'єктів-інститутів. Тобто світоглядна позиція індивіда є значущою для реалізації економічної взаємності всіх інших суб'єктів.

У межах ментального субмеханізму інструментальними опціями для реалізації СВ визначено освіту, працю та комунікацію. Освіта є гарантом адекватного оцінювання індивідом переваг порядного поведіння у соціоекономічному середовищі, а також значною мірою запобігає толеруванню громадянами нечесної поведінки оточуючих. У контексті поведінки взаємності працю як процес створення матеріальних і духовних благ та цінностей потрібно протиставляти бездіяльності чи деструктивній активності (наприклад, злочинству). При цьому за основу береться широке тлумачення праці як осмисленої доцільної та конструктивної діяльності (праця – це обов'язково робота за наймом чи за винагороду). Комунікація передбачає публічність індивідуальних вчинків і відкритість мотивів / передумов поведінки. Вона уможливорює зворотний зв'язок між суб'єктом та об'єктом діяння, зумовлюючи публічне оцінювання і контроль цього діяння з огляду на соціальні норми.

В основі комунітарного механізму лежить організована належним чином співпраця інститутів, основне завдання якої – сприяння індивідам у питанні застосування останніми освітніх, трудових і комунікативних опцій. При цьому бізнес забезпечує умови для економічної соціалізації та затребуваної ефективної трудової діяльності громадян, публічна влада передусім створює надійне і несуперечливе нормативне поле для безперешкодної реалізації права на працю, для доступної освіти та самоосвіти, а громадянське суспільство скеровує свої зусилля на поширення настанов щодо активної та просоціальної життєвої позиції індивідів, а також на забезпечення контролю з боку населення за якістю роботи владних і комерційних інститутів.

У роботі навмисним є акцент на фасилітативних заходах як найменш досліджених, але затребуваних у контексті реалізації СВ. Організуючи фасилітацію для індивідів, комунітарний субмеханізм одночасно зумовлений їх відповідним психологічним профілем і взаємною поведінкою (тобто результатом функціонування ментального субмеханізму).

У **третьому розділі «Утілення принципів формування соціальної відповідальності в Україні»** представлено методіку та результати аналізу формування СВ в Україні. Розроблено й обґрунтовано комплексну схему оцінювання, яка уможливорює міжнародні порівняння у динаміці та передбачає аналіз діяльності основних економічних суб'єктів як учасників відповідальних відносин і носіїв соціально відповідальної поведінки.

Окреслено концептуальні основи зазначеної схеми, які акцентують увагу на: 1) необхідності теоретико-економічного обґрунтування емпіричного аналізу СВ у контексті соціальної економіки як галузі наукових знань; 2) інформативності оцінювання в національному масштабі й, одночасно, міжнародній порівнянності аналізу; 3) часовій порівнянності індикаторів та їх перспективній спрямованості; 4) широкому охопленні більшості аспектів соціально-економічного прояву СВ; 5) доцільній лаконічності показників; 6) структуризації власне системи індикаторів шляхом виокремлення груп показників для аналізу як поведінково-індивідуальних, так і взаємних (соціальних) проявів СВ.

Теоретико-економічне підґрунтя запропонованої схеми формують насамперед теоретичні принципи формування СВ, сформульовані у попередніх розділах. Автор виходить із того, що зазначені принципи відображають ступінь готовності соціуму до СВ. Саме їх актуалізація у соціально-економічних умовах України є об'єктом емпіричного аналізу. Поєднання інформативності системи оцінювання в національних межах та її адекватності для міжнародних порівнянь досягається через застосування індикаторів, розрахованих найбільш авторитетними міжнародними агенціями за тривалий період. Крім того, враховувалася можливість використання загальнодоступних статистичних баз даних, які містять широкий спектр первинних показників соціоекономічного розвитку масиву зарубіжних країн.

Здійснені міжнародні порівняння передбачали аналіз досягнень країн із різним досвідом соціально-економічних реформ на різних етапах пристосування до вимог сучасного соціоекономічного розвитку. Критеріями при виборі країн для порівняння обрано історичну і просторову спільність з Україною, а також їх загальний вектор поступу, спрямований на євроінтеграцію. Тому порівнюваними країнами визначено: 1) країни групи нових членів Євросоюзу, сформованої в ході останніх хвиль

розширення ЄС: Болгарія, Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Хорватія, Чехія; 2) країни, які отримали офіційний статус кандидатів на вступ до ЄС: Албанія, Македонія, Сербія, Туреччина, Чорногорія; 3) країни-учасниці ініціативи Східного партнерства: Азербайджан, Білорусь, Грузія, Молдова. Аналізований період складається з двох часових проміжків: між найбільшими суспільними потрясіннями в Україні (2005–2013 рр.) та після відомих подій кінця 2013 р. і до 2016 р.

Структура розробленої системи оцінювання прояву принципів формування СВ включає дві макрогрупи індикаторів: 1) для оцінки принципів формування соціально відповідальної поведінки – економічної взаємності (*принципів порядності, лояльності тощо*); 2) для оцінки принципів формування відносин еквівалентності у системі взаємодії суб'єктів СВ (*принципів свободи, довіри, солідарності*). У першій макрогрупі кожен принцип оцінюється за трьома показниками: 1) суб'єктивним; 2) об'єктивним; 3) атрибутивним. Зазначені показники об'єднано в єдиний тематичний блок за проблематикою відповідного принципу. Суб'єктивний та об'єктивний показники, описуючи відповідний принцип формування соціально відповідальної поведінки, характеризують індивідуального суб'єкта такої поведінки (суб'єкта-індивіда). Вони різняться за змістом і джерелом аналітичної інформації. Суб'єктивний показник пов'язаний зі сприйняттям індивідом своєї поведінки та поведінки інших людей і залежить від культурних, ціннісних особливостей, соціально-економічного стану конкретного суспільства. Він формується на основі соціологічних опитувань і слугує умовним індикатором настрою (якісним показником). Об'єктивний показник оцінює суб'єкта через кількісні параметри об'єктивних умов його життєдіяльності та може ґрунтуватися на результатах соціологічних досліджень, але при цьому обов'язково відображає факти об'єктивної дійсності, а не їх оцінку. Атрибутивний показник характеризує поведінку як таку. Він покликаний, головним чином, компенсувати можливі вади того чи іншого елемента у парі «суб'єктивний & об'єктивний показник» і може набувати як суб'єктивної, так й об'єктивної форми залежно від ступеня повноти (інформативності) чи інших особливостей відповідного показника пари.

У другій макрогрупі індикаторів кожен із принципів відображає певний аспект якості взаємовідносин суб'єктів і аналізується за такими трьома показниками: 1) економіко-гуманітарним; 2) економіко-ресурсним; 3) соціоуправлінським. Їх також об'єднано в єдиний блок за тематикою відповідного принципу. Для кожного принципу формування відносин еквівалентності в контексті його проблематики *економіко-гуманітарний* показник виявляє аспекти громадянської комунікації та суспільної участі, а також характеризує визначений принцип як соціогуманітарний ресурс розвитку системи відносин СВ. *Економіко-ресурсний* показник описує економічне середовище формування соціальної відповідальності і визначає конкретний принцип такого формування як власне економічний ресурс для розвитку системи відносин СВ. *Соціоуправлінський* показник відображає аспекти управління системою, описуючи середовище формування СВ з погляду адекватності публічного управління.

Структуризація блоку показників цієї макрогрупи з виокремленням гуманітарного, економічного й управлінського напрямів аналізу дає можливість описати сферу діяльності й оцінити функціонування кожного суб'єкта-інституту в

контексті проблематики конкретного принципу формування СВ. Так, економіко-гуманітарний показник оцінює інститути громадянського суспільства, економіко-ресурсний – бізнес-інститути, а соціоуправлінський – інститути публічної влади як інстанції у системі відповідальних відносин.

Для максимального відображення специфіки кожного суб'єкта-інституту зазначені показники мають форму індексних агрегатів, до складу яких можуть входити експертні та статистичні дані. Через необхідність статистико-математичних перетворень для цілей агрегування фактичні значення окремих аналізованих величин розглядаються як другорядні та виступають лише цифровим матеріалом для конструювання індексів. Крім того, індексні агрегати для принципів «соціальна довіра» та «солідарність» містять складові, що описують як *внутрішні властивості* конкретного суб'єкта-інституту, так і аспекти *його зовнішньої участі* у формуванні СВ та у взаємодії з іншими суб'єктами СВ. Принцип свободи у системі індикаторів сприймається як загальний і найбільш фундаментальний (наскрізний), визначений самою природою економічних відносин. Тому його поділ на зовнішні та внутрішні складові видається недоцільним.

Результати проведеного на основі запропонованої схеми аналізу свідчать, що у контексті міжнародних порівнянь за досліджуваній період для України тенденції зміни показників першої та другої макрогруп є різноспрямованими за позитивного характеру змін перших індикаторів і переважно негативного – других. Індикатори першої (поведінкової) макрогрупи системи оцінювання демонстрували близькі або навіть кращі результати України порівняно з обраними для аналізу країнами. Індивідуальні суб'єкти СВ в Україні показали невелику різницю або навіть деяку перевагу в характеристиках і схильностях, які стосуються прояву індивідуальних рис, що зумовлюють соціально відповідальну поведінку. Навіть відверто провальні показники цієї макрогрупи в Україні не були суттєво гіршими за результати окремих (іноді – значної частини) країн-євроновачків.

Аналіз індикаторів другої (взаєминної) макрогрупи системи оцінювання принципів формування СВ вказує на загалом незадовільну ситуацію в Україні порівняно з обраними країнами. Наприклад, усі показники соціальної свободи як фундаментальної передумови СВ засвідчують відставання України і за економіко-гуманітарним, і за економіко-ресурсним, і за соціоуправлінським аспектами. Водночас зафіксовано певні досягнення України в економіко-гуманітарному аспекті соціальної довіри (який перебуває у сфері впливу сектору громадянського суспільства). Позитивним можна вважати позиціонування України і за економіко-гуманітарним показником соціальної солідарності, також зумовлене характеристиками громадянського суспільства. Такі тенденції характерні як для початку періоду спостереження, так і для його завершення. До прикладу, у табл. 1 подано значення розрахованих автором індексних показників за принципом солідарності для кожного із суб'єктів-інститутів у 2016 р. (кінець періоду спостереження). При цьому *СГ* – індекс солідарності, яку формує громадянське суспільство (вимірюється за 7-бальною шкалою, де 1 означає найвищий результат), *СЕ* – індекс економічної солідарності як компетенція бізнесу (оцінюється у діапазоні від 7 до 1, де 1 відображає найбільш негативну оцінку), *СУ* – соціоуправлінський індекс солідарності як результат діяльності публічної влади (вимірюється за шкалою, що зростає від 0 до 100). Кожен показник передбачає передусім міжкраїнові порівняння.

Таблиця 1

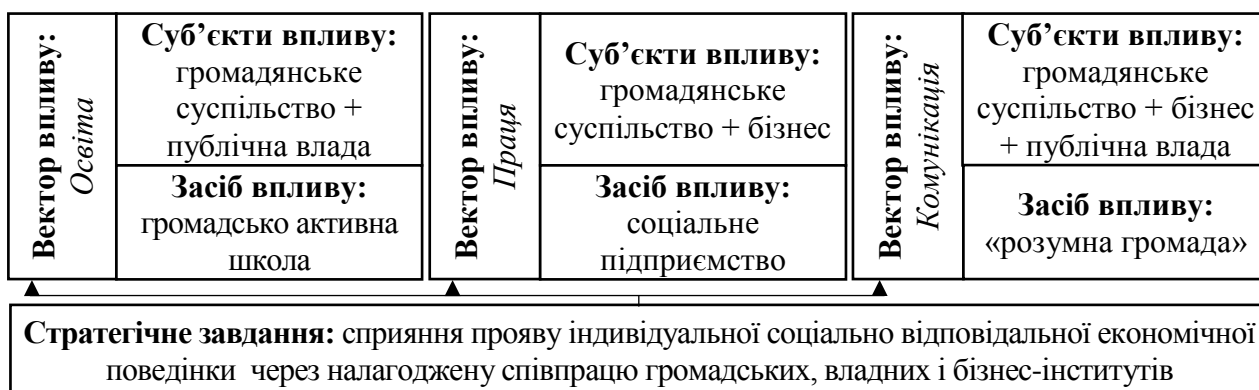
Формування солідарності інституційними суб'єктами соціальної відповідальності в Україні та референтних країнах

Референтні країни	СГ	СЕ	СУ	Референтні країни	СГ	СЕ	СУ
Азербайджан	6,1	4,3	25,5	Молдова	3,9	3,4	24,8
Албанія	3,9	4,4	49,7	Польща	2,3	4,2	72,4
Білорусь	5,6	–	17,4	Румунія	3,6	3,8	50,8
Болгарія	3,6	4,0	60,5	Сербія	4,0	3,5	43,6
Вірменія	4,0	4,2	33,9	Словаччина	3,1	4,0	69,4
Грузія	4,2	3,8	34,0	Словенія	3,6	4,2	85,4
Естонія	2,1	4,8	67,7	Туреччина	–	4,1	–
Кіпр	–	4,2	–	Угорщина	3,6	3,7	62,3
Латвія	2,7	4,3	72,8	Україна	3,5	3,8	28,6
Литва	2,7	4,3	78,2	Хорватія	3,4	3,7	62,0
Македонія	3,9	4,2	45,5	Чехія	2,8	4,3	72,7
Мальта	–	4,5	–	Чорногорія	4,2	3,8	51,1

Джерело: складено автором.

Соціоуправлінський індекс продемонстрував низькі значення за всіма аналізованими категоріями (зокрема, за принципом солідарності), що вказує на найбільші проблеми саме в діяльності сектору публічної влади та його недостатні можливості порівняно з іншими суб'єктами проявляти соціальну відповідальність і конструктивно впливати на функціонування системи відносин СВ.

У четвертому розділі «Стратегічні орієнтири реалізації соціальної відповідальності в Україні» окреслено базові елементи стратегії реалізації СВ як соціоекономічного феномену в Україні. За такої стратегії необхідні першочергові практичні кроки плануватимуться комплексно та у взаємному зв'язку. Визначено, що вона має відображати пріоритети, ключових учасників, напрями та загальний інструментарій реалізації СВ у світлі завдань соціоекономічного розвитку країни (рис. 4).

Рис. 4. Базові елементи стратегії реалізації соціальної відповідальності в Україні

Джерело: складено автором.

Зміст попередніх розділів, а також урахування імперативів соціальності та людиноцентричності економічних процесів зобов'язують вважати пріоритетом стратегії реалізації СВ формування та конструктивне вираження поведінкових

настанов економічної взаємності передусім індивідуальних суб'єктів економічної діяльності. Взаємодія же суб'єктів-інститутів як окрема, не менш важлива складова феномену СВ має супроводжуватися їх конструктивною трансформацією та всебічно сприяти проявам індивідуальної соціально відповідальної економічної поведінки. Зважаючи на зміст попередніх розділів, це сприяння має відбуватися за освітнім, трудовим і комунікаційним напрямками організаційної взаємодії суб'єктів-інститутів у межах стратегії реалізації СВ. Водночас ключовим таким суб'єктом треба вважати громадські інститути, які залучають до сфери реалізації СВ публічно-владні та комерційні інститути. Необхідні для стратегії реалізації СВ громадські зусилля слід розглядати в контексті їх загального соціоекономічного впливу в країні. З метою виявлення цього впливу у роботі вдосконалено методичні підходи, які використовуються сьогодні в Україні для аналізу соціально-економічної проблематики функціонування організованого громадянського суспільства. Зокрема, розширено можливості оцінювання внеску громадянського суспільства у ВВП країни (розрахованим як за методом кінцевого використання, так і за виробничим методом). На основі оцінювання виявлено, що позиції громадянського суспільства як суб'єкта соціально-економічного розвитку в Україні в останні роки посилюються. Обґрунтовано ринковий підхід до аналізу функціонування громадянського суспільства в нашій країні. На цій основі виявлено, що вітчизняному громадянському суспільству властиві прояви формування попиту на різноманітні соціоекономічні блага, забезпечення пропозиції цих благ, а також контролю параметрів участі інших економічних суб'єктів (бізнесу, держави) у відносинах щодо виробництва та споживання соціоекономічних благ. Підкреслено, що кожен із цих проявів співвідноситься з відповідним напрямом організаційної взаємодії суб'єктів-інститутів у межах стратегії реалізації СВ (формування попиту – з освітнім напрямом, забезпечення пропозиції – з трудовим, контроль – із комунікаційним). Отже, ключова роль громадянського суспільства за всіма напрямками реалізації СВ виправдана з позиції соціально-економічної спроможності цього суб'єкта.

У межах стратегії реалізації СВ запропоновано конкретні партнерські засоби освітнього, трудового та комунікаційного змісту (інструментарій реалізації СВ) для використання громадянським суспільством у співпраці з інститутами влади та бізнесу. За освітнім вектором особливе значення має загальна (шкільна) освіта, оскільки порівняно з іншими складовими системи освіти, ця ланка першою пропонує індивідуі фундаментальні систематизовані знання про навколишній світ, завдяки чому вона є найбільш причетною до своєчасного і свідомого закріплення тих чи інших індивідуальних і суспільних настанов, у т. ч. поведінкових. Крім того, шкільна освіта справляє чи не найширший суспільний вплив, оскільки вона для кожного окремого члена соціуму, як правило, є обов'язковою. Саме вона закладає основу для реалізації соціально відповідальної економічної поведінки індивідів у подальшому житті, насамперед у періодах найбільшого прояву їх суб'єктності в соціально-економічних відносинах.

Найпершим союзником громадських інститутів за освітнім вектором треба вважати публічну владу, адже серед загальноосвітніх шкіл навчальні заклади державної і комунальної форми власності становлять більшість. Наведено аргументи на користь того, що основним засобом для співробітництва влади і громадськості є

громадсько активна школа – інноваційний навчальний заклад, що функціонує на базі звичайної школи як загальноосвітній, ресурсний і культурний осередок життєдіяльності місцевої громади. В основі цієї новації лежать такі ідеї: 1) діяльність школи не може обмежуватися стінами окремого закладу та виконанням переліку функцій, делегованих державою (потенціал школи значно більший); 2) значущими є різні джерела отримання знань (не лише формальне навчання, а й освіта шляхом набуття практичного досвіду та через спілкування, у т.ч. міжпоколінське); 3) діяльність школи має враховувати специфіку безпосереднього соціального середовища (місцевої громади); 4) школа потенційно може стати локомотивом позитивних змін у всій громаді, згуртовуючи місцеве населення.

У розділі сформульовано напрями активізації соціально-економічної ролі таких шкіл в Україні, що слугуватиме кращому врахуванню їх потенціалу в контексті реалізації СВ. За першим напрямом проблематику громадсько активних шкіл пропонується включити до порядку денного започаткованої в країні реформи освітньої галузі, яка наголошує на індивідуалізації освітнього процесу (на так званій дитиноцентричності) за одночасного формування соціально компетентної особистості учня, готового до громадянської активності та життя в соціумі. У цьому відношенні концепт громадсько активної школи може вигідно доповнити новітню реформу освітнього сектору в Україні, забезпечивши еволюцію навчально-виховного процесу в напрямі від необхідної *дитиноцентричності* до закономірної *родиноцентричності*, а далі – до *громадоцентричності*. Така школа, крім майданчика для індивідуалізації навчання, могла б стати ефективним запобіжником егоїзації індивіда, забезпечуючи практичну реалізацію соціальних (згуртовницьких) компонентів освітньо-виховного процесу.

За другим напрямом громадсько активні школи потенційно можуть стати в авангарді охоплення широких верств населення економічною освітою, перетворення останньої на необхідну складову системи загальних, базових знань. Це уможливить доцільне зміщення акцентів в освітній діяльності зі звичайної економічної підготовки на економічне виховання (становлення економічного мислення). Таке виховання є необхідним у контексті реалізації поведінкових настанов СВ як соціоекономічного феномену. Воно не стільки функціонально включає особу у сферу економіки (як споживача, фахівця тощо), скільки загалом забезпечує індивіда орієнтирами у соціально-економічних відносинах (як суб'єкта трансакцій у всьому їх різноманітті).

Урахування окреслених напрямів створить підстави для сприйняття громадсько активної школи не лише як модерного освітньо-виховного закладу, а й як вагомого інструменту соціоекономічного розвитку громади (суспільства), заснованого на соціальному капіталі: школа стає суспільним осередком боротьби з соціальним відторгненням, реалізатором концепції безперервної освіти, поширювачем знань та ідей, корисних для всіх членів громади, тощо.

За трудовим вектором стратегії реалізації СВ імовірним партнером для громадянського суспільства є бізнес, а найпершим засобом співробітництва цих інститутів – соціальні підприємства. Для таких підприємств отримання прибутку підпорядковане цілям подолання тих чи інших соціальних проблем. Виокремлені у роботі можливості використання соціального підприємництва в контексті реалізації СВ ґрунтуються на інтеграції цього виду і способу підприємницької діяльності у

соціоекономічний контекст сфери праці в Україні та передбачають, по-перше, залучення до продуктивної зайнятості категорій населення, з різних причин позбавлених можливості повноцінно працювати і забезпечувати власний добробут, по-друге, забезпечення самозайнятості для підприємливих людей, а також традиційну роботу за наймом для інших працівників, по-третє, різностороннє використання соціально-економічних переваг волонтерства. Зроблено висновок, що соціальні підприємства можуть виявитись ефективнішими майданчиками використання волонтерської праці порівняно, наприклад, з інститутами громадянського суспільства – традиційними користувачами цієї праці. Такий ефект зумовлений, передусім, здатністю цих підприємств залучати до волонтерського руху фахівців (на противагу аматорам).

Комунікаційний вектор стратегії реалізації СВ передбачає співпрацю громадянського суспільства і з бізнесом, і з державою. З огляду на те, що комунікація безпрецедентним чином активізується сучасними інформаційними технологіями, основним засобом цієї співпраці визначено «розумну громаду» як практичну модель місцевого розвитку на основі широкого застосування цифрових засобів (пристроїв, рішень). Перспективність саме цифрової комунікації (е-комунікації) в Україні очевидна, зважаючи на загалом позитивну динаміку зростання кількості інтернет-користувачів, забезпеченості домогосподарств комп'ютерною технікою та мобільним зв'язком в останні роки.

Вивчення моделі «розумної громади» у контексті реалізації СВ дає змогу розширити традиційні уявлення про таку громаду, які зазвичай обмежують ареал функціонування зазначеної моделі містами (smart-містами) та ґрунтуються переважно на інженерній (технологічній) парадигмі розвитку останніх. Автором сконструйовано соціально-економічний профіль «розумної громади», який актуалізується для широкого спектра поселень (міських і неміських), а також передбачає більш виражену орієнтацію моделі на розвиток людського і соціального капіталу з фокусом на громадську активність і самоорганізацію місцевого населення. На цій основі у розділі обґрунтовано перспективність ініціювання, здійснення та координації заходів соціальної політики за посередництва «розумної громади», яка залучає до управління соціальною і гуманітарною сферою широкий спектр зацікавлених суб'єктів (не тільки безпосередньо уряд і органи місцевого самоврядування). Активність суб'єктів соціальної політики у «розумній громаді» передбачає підвищену увагу до процесів створення й адміністрування соціальних програм і проектів. Соціально-економічний профіль «розумної громади», де технічно модерна комунікаційна мережа поєднується з предметною увагою стейкхолдерів до аспектів соціоекономічного розвитку, визначає інструментальне середовище для реалізації соціально відповідальної економічної поведінки електронно-комунікаційними засобами. Саме соціальне програмування і програмні рішення для соціоекономічного розвитку у «розумній громаді» можуть особливо посприяти формуванню та відтворенню зразків цієї поведінки. Процес розроблення програм/проектів для громади фокусує комунікацію суб'єктів СВ, які отримують можливість дискутувати та співпрацювати в ході формулювання програмних/проектних положень, демонструючи колективну нормотворчість. Окремі тематичні соціальні проекти можуть стосуватись особливостей власне соціально відповідальної економічної поведінки у громаді, зокрема змісту і доцільності такої поведінки в актуальних для громади трансакціях.

У п'ятому розділі «Імплементційна підтримка стратегії реалізації соціальної відповідальності в Україні» сформульовано й обґрунтовано комплекс сучасних і перспективних заходів організаційної, адміністративної та фінансової підтримки стратегії реалізації СВ в Україні. Організаційною платформою для імплементції стратегії може слугувати модернізована структура публічно-приватного партнерства (ППП). Необхідна модернізація асоціюється з посиленням соціальної спрямованості проектів ППП, а також із залученням до взаємодії державних і приватних партнерів третіх учасників – організацій громадянського суспільства. Встановлено, що в Україні складаються загальні передумови для таких змін і, як наслідок, – для еволюції публічно-приватного партнерства у публічно-приватно-громадське партнерство (ППГП) як інноваційну форму співробітництва основних соціально-економічних інститутів з метою реалізації соціальної відповідальності. Крім того, питання про розвиток ППГП постає як реакція на потребу в осучасненні системи соціального діалогу (у розширенні спектра сторін цього діалогу) за рахунок громадських утворень, відмінних від традиційних профспілок. Непрофспілкові громадські інститути в Україні демонструють інтерес і готовність долучитися до вирішення соціальних проблем сфери праці. У межах ППГП їх участь може виявитися найбільш затребуваною та максимально конструктивною для реалізації СВ.

ППГП як організаційна платформа потенційно може використовуватися для впровадження кожного з трьох компонентів стратегії реалізації СВ (освітнього, трудового і комунікаційного). Сформульовано організаційні пріоритети ППГП для потреб реалізації СВ в Україні, перший із яких підкреслює вагомість продукування соціальних інновацій у структурі партнерства. Це означає, що участь інститутів громадянського суспільства слід розглядати не як простий додаток до традиційних форм співробітництва суспільних секторів, а як провідний чинник здійснення ППГП та реалізації СВ. Другим пріоритетом визначено розвиток регіональних і місцевих форм ППГП з огляду на те, що соціально-економічний вплив самої стратегії реалізації СВ зосереджено переважно на місцевому рівні. Адже в авторському тлумаченні і громадсько активна школа, і соціальні підприємства, і «розумна громада» є локальними осередками реалізації СВ. Третій пріоритет – покладання у першу чергу на вітчизняні ресурси, мобілізовані для потреб реалізації СВ у суспільно консенсусний спосіб.

Імплементційна підтримка стратегії реалізації СВ в Україні на базі організаційної платформи ППГП передбачає інфраструктурні, адміністративні та фінансові аспекти. На основі узагальнення вітчизняної та закордонної практики у розділі обґрунтовано можливість і доцільність використання мережі спеціальних агенцій – соціальних хабів (хабів соціальної активності) – для інфраструктурного забезпечення стратегії. Такі агенції є різновидом хабів як таких – популярних в останні роки нових осередків основної зайнятості та невимушеної взаємодії підприємливих і творчих осіб як альтернативи рутинній (шаблонній) офісній роботі. Із практики відомо, що ці осередки можуть бути влаштовані як класичні бізнес-структури (для надання платних послуг робочого місця, конференц-простору, професійних тренінгів тощо) або бути орієнтованими здебільшого на соціальні цілі (для матеріально-технічного, кадрового, консультаційного, ресурсно-інформаційного супроводу втілення в життя різноманітних соціальних ініціатив). Виявлено, що рухом

створення як комерційних, так і соціальних хабів нині охоплено усі основні частини території України. Власне соціальні хаби могли б слугувати наріжним елементом інфраструктурної підтримки стратегії реалізації СВ у країні. Підкреслено, що інфраструктурне забезпечення стратегії через такі хаби відображає перший зі сформульованих у роботі функціональних пріоритетів ПППП як організаційної платформи реалізації СВ, а саме, акцент на соціальних інноваціях.

Обґрунтовано доцільність включення освітніх, трудових і комунікаційних питань реалізації СВ до порядку денного існуючих і новостворених соціальних хабів в Україні. За спільної ініціативи громадськості, бізнесу та публічної влади реальною є перспектива налагодження ефективної роботи так званих соціальних мультахабів, діяльність яких спрямовуватиметься на всі три стратегічні напрями реалізації СВ. Визначено, що функціонування мультахабу передбачає існування трьох окремих просторів (робочих зон), пов'язаних із кожним компонентом стратегії (освітнім, трудовим, комунікаційним). У відповідному просторі має бути налагоджено, передусім, діяльність коворкінг-центру для суб'єктів, зацікавлених і задіяних у реалізації СВ. Коворкінг-центр може пропонувати фіксовані робочі місця, забезпечені офісним приладдям, а також гостьовий формат перебування – разові, непостійні робочі місця, що, попри непостійність, теж повністю обладнані для потреб творчої і вдумливої індивідуальної чи колективної роботи. Крім того, доречно запровадити програму коворкінг-візи, що дає можливість резидентам одного хабу працювати в коворкінг-центрах іншого.

У розділі сформульовано управлінські підходи до організації імплементаційної підтримки стратегії реалізації СВ в Україні. Вони полягають передусім в узгодженні процесу реалізації СВ із процесами децентралізації публічного управління в країні й у використанні переваг ділового саморегулювання. У такій формі управлінський аспект імплементаційної підтримки стратегії реалізації СВ відображає другий зі сформульованих у роботі функціональних пріоритетів ПППП, а саме, акцент на локальності (регіональності). При цьому автор спирається на те, що реформа децентралізації наразі є загально визнаним основним трендом осучаснення публічного управління в країні. Тому плани щодо реалізації СВ безальтернативно мають ураховувати цей тренд.

Освітній компонент стратегії найбільше стосується децентралізаційного контексту, в якому автор розглядає проблематику функціонування громадсько активних шкіл. Передача на рівень місцевих громад значної частини публічно-владних повноважень і необхідних для їх реалізації ресурсів, ймовірно, сприятиме розвиткові руху громадсько активних шкіл. Оскільки їх діяльність зосереджена довкола життя тієї чи іншої громади, то очікуване зростання добробуту громад приносить безпосередню користь школам. З іншого боку, школи самі можуть стати вагомим чинником успіху децентралізаційних заходів, роз'яснюючи місцевому населенню зміст реформи та долучившись до громадського контролю над відповідними управлінськими процесами. На нові перспективи громадсько активних шкіл вказує функціонування мережі опорних навчальних закладів та їх філій. Як відомо, опорні школи мають стати альтернативою малокомплектним школам у сільських громадах і забезпечувати знаннями учнівський контингент основної та старшої середньої школи. Ліквідовані малокомплектні заклади мають поступово перетворитися на філії опорних шкіл, залишивши за собою функції початкової школи (або початкової і основної). Примітно, що загальні цілі діяльності

опорних шкіл і громадсько активних шкіл тотожні – це забезпечення якісної і доступної освіти, а також підвищення ефективності використання ресурсів. З огляду на те, що опорні навчальні заклади, відповідно до чинного законодавства, обираються на конкурсних засадах, отримати статус опорних добрий шанс мають саме громадсько активні школи.

Визначено взаємозв'язок ідеології децентралізації і концепту ділового саморегулювання у розрізі проблематики соціальної відповідальності. Децентралізація втілює територіальний аспект управління процесом реалізації СВ, тоді як саморегулювання стосується галузевого й організаційного управління, втілюється як управлінський підхід та означає регулювання виробничих, фінансових та інших економічно значущих відносин між суб'єктами ринку на засадах самоорганізації, тобто без безпосереднього втручання державних регуляторних органів. Цей підхід може використовуватися різними зацікавленими структурами для широкого спектра економічно-організаційних цілей.

У розділі виявлено, що попри відомі проблеми розвитку саморегулювання в Україні є підстави розраховувати на цей управлінський підхід у контексті трудового компонента стратегії реалізації СВ, а саме, для активізації бізнесу з метою підтримки соціальних підприємств. Існуючі в Україні фундації та центри підтримки соціального підприємництва вже зараз можуть з певною умовністю вважатися організаційними осередками саморегулювання цієї діяльності. Те ж саме можна стверджувати і про соціальні хаби. За авторським баченням, через соціальні хаби саморегулювання має актуалізуватись і для освітнього та комунікаційного компонентів стратегії реалізації СВ в Україні. Водночас потенціал саморегулювання є чи не найбільшим у питанні розроблення та консенсусного прийняття правил і стандартів комерційної та професійної діяльності, а також у питанні контролю за їх дотриманням з найменшими трансакційними витратами. Тому воно може слугувати засобом популяризації кодексів корпоративної етики та стандартів корпоративної СВ, зокрема тих, які спонукають традиційний комерційно орієнтований бізнес підтримувати соціальні підприємства.

Розроблено засади фінансових взаємовідносин суб'єктів-учасників процесу реалізації СВ. Ці засади визначають, по-перше, громадське спрямування мобілізованої партнерами фінансової підтримки, по-друге, враховують потенціал громадських джерел цієї підтримки. Основними способами фінансової підтримки імплементації стратегії є соціальне інвестування вітчизняного бізнесу (зокрема, через новітній інструмент соціальних облігацій, що купуються комерційними інститутами та гарантуються органами місцевого самоврядування), залучення пересічних громадян до фінансування соціальних ініціатив через краудфандингові платформи, а також удосконалення інститутами публічної влади порядку адміністрування податку на доходи фізичних осіб через запровадження відсоткової філантропії (трансферу податку) на місцевому рівні. Чи не найбільший потенціал має саме останній спосіб. Його суть полягає в тому, що пересічний платник податку на доходи фізичних осіб отримує право переадресувати певний встановлений законом відсоток суми цього податку до організації, яка декларує соціальні цілі, зокрема дотичні до проблематики реалізації СВ за освітнім, трудовим, комунікаційним напрямками. В Україні експертами та законотворцями вже започатковано дискусію щодо запровадження трансферу податку. Своєю чергою, автором розраховано, що потенційна вигода від цього для

потреб реалізації СВ, наприклад, у 2016 р. в Україні могла б скласти суму у кількасот мільйонів гривень. Необхідно підкреслити, що запропоновані способи фінансування стратегії реалізації СВ орієнтовані на внутрішні (національні) ресурси, як цього вимагає третій сформульований у розділі організаційний пріоритет ППГП.

ВИСНОВКИ

У дисертації сформовано новий науковий напрям, що полягає в інтеграції теоретико-економічних, методико-аналітичних та організаційних засад формування і реалізації полісуб'єктної соціальної відповідальності як комплексного соціоекономічного феномену в Україні. Актуальність такого напрямку зумовлена недостатністю в сучасному науковому дискурсі обґрунтування як теоретичних основ власне економічного дослідження СВ, так і практичних передумов використання цього феномену за сучасних соціально-економічних трансформацій у країні. За підсумками дослідження сформульовано такі висновки концептуального та прикладного характеру:

1. Соціальна відповідальність є багатозначним суспільним явищем із тривалою історією становлення та вивчення. Необхідна для його економічного дослідження комплексна методологічна схема має спиратися на консолідацію поведінкових, суспільних та історичних його аспектів. Це конкретизує загальну структуру аналізу СВ як еволюційно зумовленого цілісного економічного феномену у складі суб'єктів, що характеризуються соціально відповідальною поведінкою, економічної інстанції та предмета СВ. На останньому зосереджуються узгоджені економічно специфічні цілі суб'єктів. Інстанція же забезпечує необхідні для цього узгодження соціальні норми з обмежувальними, заохочувальними та фасилітативними заходами впливу. Між окремими суб'єктами, як і між суб'єктами й інстанцією встановлюються специфічні відносини, які утворюють економічний феномен СВ як соціальну систему. При цьому соціально відповідальна поведінка – це більше ніж ознака економічних суб'єктів у цій системі. Це спосіб їх існування, який забезпечує інтеграцію їх як одиничного у соціальний простір, визначає життєздатність самої системи і водночас суттєво залежить від системного контексту. Поведінкові та суспільні аспекти СВ є взаємообумовленими і рівноважливими. Тому зводити сутність економічного феномену СВ до одного з цих аспектів, як і спрощувати зв'язок між ними, непродуктивно з погляду методології його пізнання.

2. Зміст складових економічного феномену СВ, як і характер їх взаємозв'язків, змінювався впродовж низки історичних етапів / епох. Історичні форми соціально відповідальної економічної поведінки, форми всіх елементів системи відповідальних відносин, а також історичні шаблони взаємодії цих елементів підпорядковувались еволюційній трансформації економічної суб'єктності як такої. Переламним у ході історичного розвитку СВ слід вважати політекономічний етап – час зародження власне економічного суб'єкта зі специфічними рисами економічної ментальності і діяльності, коли з'явилися очевидні ознаки чітко окресленого економічного змісту феномену СВ.

3. На сучасному історичному етапі з'являються підстави розглядати цей феномен як соціоекономічний, оскільки зміст економічних суб'єктності та діяльності соціалізується нині найбільше. Рівнозначними елементами соціоекономічного феномену СВ на нинішньому етапі його розвитку є поведінка взаємності суб'єктів економіки та відносини еквівалентності між ними. Взаємність однаковою мірою проявляється

суб'єктами-індивідами та суб'єктами-інститутами. Останні диференційовані на громадянське суспільство, бізнес і публічну владу (державу), що виконує роль соціоекономічної інстанції та забезпечує існування ієрархії різноманітних контрактів як нинішньої історичної форми норм СВ. Відносини еквівалентності між інститутами, між індивідами та між інститутами й індивідами означають неприпустимість необґрунтованого диктату волі жодного із суб'єктів, у т. ч. інстанції. Ці відносини дають змогу суб'єктам розраховувати на взаємно й однаково конструктивні дії візаві. Предметом діяльнісного впливу інститутів та індивідів є накопичений ними спільно соціальний капітал. Він виникає як результат тривалої історичної зміни суспільних уявлень про співвідношення індивідуальних і суспільних аспектів багатства / добробуту.

4. Формування соціоекономічного феномену СВ підпорядковане відповідним закономірностям. Їх комплекс охоплює закономірності формування поведінки економічної взаємності та відносин еквівалентності. Виявлені в результаті застосування неокласичної REMM-моделі суб'єкта економічної діяльності закономірності першої групи – це обмежена раціональність, складний утилітаризм та емпатія. Закономірностями другої групи, встановленими на основі дослідження діалектики функціонування трансакційного комплексу (на прикладі сфери праці) є необхідна спеціалізація функцій учасників трансакцій через різне сприйняття ризиків, меритократична обумовленість статусів і функціональних ролей цих учасників, а також їх об'єктивна взаємозалежність за необхідності координації ними своїх дій і намірів. Кожна із закономірностей першої групи узгоджена з відповідною закономірністю другої групи, чим засвідчується взаємозв'язок поведінкових і суспільних проявів СВ. Аналіз закономірностей формування відносин еквівалентності виявляє необхідність удосконалення термінологічного апарату економіки праці, зокрема тої його частини, яка стосується особливостей співвідношення патерналістських і партнерських соціально-трудових відносин. Для позначення цих особливостей пропонується вживати спеціальний термін «нелінійний (гібридний) патерналізм».

5. Принципи формування соціоекономічного феномену СВ є безпосередніми передумовами фактичної появи феномену СВ у соціоекономічній дійсності. Існують дві групи принципів – щодо поведінки економічної взаємності та щодо відносин еквівалентності. Принципи першої групи – це риси суб'єкта економічної діяльності (інтенціональність, порядність і лояльність), похідні від встановлених закономірностей і водночас такі, що сприяють досягненню суб'єктом відповідності з останніми. Щодо формування відносин еквівалентності, то тут принципи є суспільними чинниками прояву зазначених продуктивних рис суб'єкта. Серед таких принципів наріжною є соціальна свобода, проте довіра та солідарність теж сприймаються як обов'язкові. Сутність кожного з принципів є багатоаспектною та містить, зокрема, соціальні й економічні складові.

6. Переваги поведінки економічної взаємності реалізуються через функціональний зв'язок між цією поведінкою та очікуваною суб'єктивною корисністю. Соціально відповідальний суб'єкт економіки як раціональний учасник трансакцій завжди прагне максимізувати власну корисність. Водночас функція останньої охоплює не лише наміри та схильності суб'єкта, а й низку зовнішніх щодо нього чинників (діяльність інстанції, вимоги її норм тощо). У контексті реалізації

феномену СВ прояви взаємної поведінки диференційовані щодо торгових і кооперативних трансакцій, відносин конкуренції, а також для трансакцій управління та раціонування. Економічна взаємність по-різному проявляється до, під час і після укладення контракту, який обслуговує той чи інших тип трансакції.

7. Реалізація відносин СВ між суб'єктами пов'язана зі специфічними економічними функціями, які кожен із них виконує щодо системи цих відносин загалом і один щодо одного. При цьому примітною є функціональна роль громадянського суспільства, яке на рівні із публічною владою та бізнес-інститутами включене у процес створення соціально-економічних благ. Саме його інститути ініціюють необхідні системі суспільні зміни для утвердження СВ, спонукають публічну владу як інстанцію використовувати прогресивні методи соціально-економічного управління, а бізнес – належним чином ураховувати соціальні наслідки своєї діяльності. За особливої ролі громадського суспільства вагомість впливу бізнесових і владних інститутів, а також індивідів є беззаперечною. Адже еквівалентність як основа системи відносин СВ на сучасному етапі її історичного розвитку зобов'язує суб'єктів сприймати та визнавати значущість соціально-економічної ролі будь-якого візаві. Саме еквівалентність уможлиблює визнання належної функціональної ролі громадянського суспільства у системі відносин СВ, не допускаючи монополії впливу ні публічної влади, ні бізнесу як інституційно потужних і схильних до цього суб'єктів.

8. Поведінкові та суспільні прояви соціальної відповідальності по-різному співвідносяться із соціальним капіталом як її предметом. У структурі економічного феномену СВ цей капітал втілюється, з одного боку, як самодостатнє та унікальне соціально-економічне благо, якого прагнуть суб'єкти, а з іншого – як функціональна мережа для обміну іншими благами кожного з них. У першому випадку йдеться про соціальний капітал як про ресурс сталості / постійності взаємної поведінки суб'єктів. Для них поширена у системі загальна настанова сталої взаємності означає бажану довгострокову передбачуваність та інтегрованість соціально-економічного середовища. У другому випадку соціальний капітал втілює для кожного суб'єкта можливості безперешкодного доступу до необхідних активів (у т. ч. інших видів капіталу).

9. Цілісний механізм реалізації СВ в економіці складається із двох рівноважливих, взаємозумовлених і взаємокерованих субмеханізмів (ментального і комунітарного). У межах першого інструментальними опціями для реалізації СВ визначено освіту, працю та комунікацію. В основі же комунітарного механізму лежить організована належним чином співпраця інститутів із фасилітативними завданнями щодо індивідів у питанні застосування останніми освітніх, трудових та комунікативних опцій. Необхідним є акцент саме на фасилітативних заходах як найменш досліджених, але доволі затребуваних у контексті реалізації СВ, хоча доцільність традиційних обмежувальних (зокрема, каральних) чи заохочувальних заходів загалом не заперечується.

10. Комплексна система індикаторів для оцінювання формування СВ та функціонування соціально відповідальних суб'єктів економіки в Україні дає змогу робити міжкрайнові порівняння результатів у динаміці. Використання при аналізі розробленої системи оцінювання формування СВ засвідчило, що індивідуальні суб'єкти та інститути громадянського суспільства в Україні більшою мірою, ніж решта суб'єктів, схильні проявляти соціально відповідальну економічну поведінку та брати участь у

відповідних соціально-економічних відносинах. Це пов'язано з суттєвими недоліками в організації функціонування публічної влади, а також із непослідовною участю бізнесу в процесі соціалізації економічного розвитку.

11. Стратегія реалізації СВ як соціоекономічного феномену в Україні сьогодні є вимогою часу та має орієнтуватися на розвиток настанов соціально відповідальної економічної поведінки громадян і на конструктивну співпрацю соціально-економічних суб'єктів за провідної участі громадянського суспільства. На його спроможність бути в авангарді стратегічних змін вказують кількісні і вартісні оцінки, аналіз конкретних напрямів його соціоекономічного впливу. З урахуванням вагової ролі громадських інститутів інструментарій стратегії реалізації СВ включає першочергові партнерські засоби освітнього, трудового та комунікаційного змісту. Їх використання результуватиме в інтенсифікації людського розвитку, забезпеченні умов для самореалізації індивідів та утвердженні новітніх форм суспільного договору. У цьому зв'язку особливий інтерес становить практика функціонування «розумної громади» (smart-громади) як моделі комунікації суб'єктів економіки у світі та в Україні. Залучена в контекст реалізації СВ, ця модель демонструє нові можливості організації заходів соціальної політики, які дають змогу суб'єктам розвивати СВ.

12. Без імплементаційної підтримки реалізація СВ може зійти нанівець, ставши в один ряд із тривіальними соціально популістськими й ідеологічно заангажованими очікуваннями та гаслами. Комплекс відповідних імплементаційних заходів має передбачати організаційний, інфраструктурний, управлінський і фінансовий супровід стратегії реалізації СВ та перспективну спрямованість. Цей комплекс пов'язаний з ініційованими в країні реформами децентралізації і системи освіти, а також орієнтується на широке залучення інститутів громадянського суспільства (у т. ч. у фінансових питаннях забезпечення соціально-економічного розвитку). Необхідним організаційним базисом імплементації стратегічних завдань реалізації соціальної відповідальності в Україні є структура публічно-приватно-громадського партнерства як нової форми співпраці та узгодження ініціатив і зусиль соціально-економічних інститутів. Основними пріоритетами такої співпраці в контексті втілення СВ є створення соціальних інновацій, розвиток соціально-економічної взаємодії на місцевому рівні, орієнтованість на передусім на національні ресурси.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Звонар В. П. Соціальна відповідальність як соціоекономічний феномен: теорія та українські реалії / Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Київ, 2018. 288 с. (13,2 друк. арк.).
2. Людський розвиток в Україні: інституційне підґрунтя соціальної відповідальності: кол. монографія / ред. Е. М. Лібанова; Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Київ, 2017. [*Особистий внесок здобувача: розділ 1, с. 10–64; підрозділ 4.5, с. 286–297; підрозділ 4.6, с. 298–310*]. (5,5 друк. арк.).
3. Трансформація сільського розселення в Україні: кол. монографія / ред. Т. А. Заяць; Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Київ, 2017. [*Особистий внесок здобувача: підрозділ 3.3, с. 201–221*]. (1,4 друк. арк.).

4. Звонар В. П., Цимбал О. І., Якімова Н. С. Соціальні ризики і загрози розвитку інноваційної зайнятості // Людський розвиток в Україні. Інноваційні види зайнятості та перспективи їх розвитку: кол. монографія / ред. Е. М. Лібанова; Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Київ, 2016. Підрозділ 3.2. С. 219–256. [*Особистий внесок здобувача: проблему послаблення соціальної згуртованості, інтенсифікації асиметрії в соціально-економічних відносинах досліджено в контексті соціальних ризиків інноваційної зайнятості*] (0,5 друк. арк.).
5. Звонар В. П. Имитация социальной ответственности: проблема бизнеса и общества в Украине // Соціальна відповідальність влади, бізнесу, громадян: монографія: у 2 т. / ред. Г. Г. Півняк; Нац. гірничий ун-т. Дніпропетровськ, 2014. Т. 1. С. 355–361 (0,7 друк. арк.).
6. Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки: кол. монографія / ред. Е. М. Лібанова; Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Київ, 2012. [*Особистий внесок здобувача: розділи 2, 3, с. 69–149*]. (4,6 друк. арк.).
7. Інноваційні фінансові механізми запровадження стандартів соціальної відповідальності бізнесу / В. П. Звонар, Л. С. Лісогор, І. М. Новак, Л. Г. Ткаченко // Фінансова система національної економіки: проблеми розвитку та управління змінами: у 3 т. / ред. Т. І. Єфименко; ДННУ «Акад. фін. управління». Київ, 2012. Т. 3. Розділ 18.6. С. 523–659. [*Особистий внесок здобувача: узагальнено міжнародний досвід із кодифікації та стандартизації соціальної відповідальності бізнесу з визначенням саморегулювних, громадських та окремих фіскальних інструментів втілення цього досвіду в Україні*]. (1,7 друк. арк.).
8. Звонар В. П., Новак І. М. Розвиток громадянського суспільства та соціальний діалог // Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / ред. Е. М. Лібанова; Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Київ, 2012. Підрозділ 6.4. С. 330–351. [*Особистий внесок здобувача: досліджено перспективу подолання нерівності в Україні з огляду на соціально-економічний потенціал інститутів громадянського суспільства*]. (0,8 друк. арк.).
9. Соціальна відповідальність бізнесу в контексті раціоналізації державних соціальних видатків в Україні / Ю. М. Галустян, В. П. Звонар, Л. С. Лісогор, С. В. Ничипоренко, І. М. Новак, Л. Г. Ткаченко // Державний бюджет і бюджетна стратегія в умовах економічних реформ: у 4 т. Державні соціальні видатки: напрями раціоналізації та підвищення ефективності / ДННУ «Акад. фін. управління». Київ, 2011. Т. 4. Розділ 6. С. 494–571. [*Особистий внесок здобувача: висвітлено основні підходи до розуміння соціальної відповідальності бізнесу, проаналізовано окремі напрями соціальної активності роботодавців в Україні (підвищення кваліфікації, добровільне страхування, вихідна допомога при звільненні працівників)*]. (1,0 друк. арк.).
10. Напрями реформувань у сфері зайнятості та оплати праці / В. П. Звонар, Л. С. Лісогор, Л. Г. Ткаченко, Г. Ю. Швидка // Пенсійна реформа в Україні: напрями реалізації: кол. монографія / ред. Е. М. Лібанова; Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Київ, 2010. Підрозділ 6.3. С. 224–238. [*Особистий внесок здобувача: напрацьовано пропозиції щодо активізації соціальної відповідальності в Україні в контексті конкурентних важелів реформування оплати праці*]. (0,1 друк. арк.).

**Статті у вітчизняних фахових виданнях і виданнях,
що включені до міжнародних наукометричних баз:**

11. Звонар В. П. Smart-громада як соціально-економічний феномен // Демографія та соціальна економіка. 2017. № 3. С. 76–88. (*Ulrich's Periodicals Directory; Index Copernicus та ін.*). (1,1 друк. арк.).
12. Звонар В. П. Громадянське суспільство як агент соціально-економічного впливу в Україні // Демографія та соціальна економіка. 2017. № 2. С. 138–151. (*Ulrich's Periodicals Directory; Index Copernicus та ін.*). (1,2 друк. арк.).
13. Звонар В. П. Стратегія реалізації соціальної відповідальності як соціоекономічного феномену в Україні // Причорноморські економічні студії. 2017. Вип. 18. С. 129–134. (*Index Copernicus*). (0,7 друк. арк.).
14. Звонар В. П. Комплексне оцінювання реалізації соціальної відповідальності як соціоекономічного феномену // Економіка України. 2017. № 3. С. 68–83. (*Index Copernicus; Open Academic Journals Index та ін.*). (1,1 друк. арк.).
15. Звонар В. П. Економічна поведінка в структурі феномена соціальної відповідальності // Актуальні проблеми економіки. 2016. № 8. С. 383–391. (*Scopus; EBSCOhost та ін.*). (0,6 друк. арк.).
16. Звонар В. П. Економічна система соціальної відповідальності: функціонально-територіальні особливості // Демографія і соціальна економіка. 2016. № 1. С. 19–30. (*Ulrich's Periodicals Directory; Index Copernicus та ін.*). (1,0 друк. арк.).
17. Звонар В. П. Закономірності формування соціальної відповідальності як соціоекономічного феномену // Ефективна економіка. 2016. № 4. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4911> (дата звернення: 17.12.2016). (*Index Copernicus; Scientific Indexing Services та ін.*). (0,9 друк. арк.).
18. Звонар В. П. Принципи реалізації соціальної відповідальності як соціоекономічного феномену: теоретичний аспект аналізу // Вісник Житомирського державного технологічного ун-ту. Серія: Економічні науки. 2016. № 3. С. 63–70. (*Index Copernicus; WorldCat та ін.*). (0,9 друк. арк.).
19. Звонар В. П., Рингач Н. О. Трансформація соціального капіталу в українському суспільстві під впливом анексії Криму та подій на Донбасі // Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Вип. 13. URL: <http://global-national.in.ua/archive/13-2016/93.pdf> (дата звернення: 20.03.2017). (*Index Copernicus*). [Особистий внесок здобувача: здійснено оцінку соціальних змін в Україні з огляду на гуманітарний аспект подій на Донбасі]. (0,5 друк. арк.).
20. Звонар В. П. Сільська громада в Україні як суб'єкт соціально-економічного розвитку: активізація через самоорганізацію та партнерство // Економіка та держава. 2016. № 11. С. 44–48. (*Scientific Indexing Services та ін.*). (0,8 друк. арк.).
21. Звонар В. П. Теоретичний дизайн механізму реалізації соціальної відповідальності як соціоекономічного феномену // Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія: Економіка. 2016. № 3 (31). С. 4–9 (*EBSCOhost та ін.*). (0,6 друк. арк.).
22. Звонар В. П. Логіка дослідження соціальної відповідальності як соціоекономічного феномену // Економіка України. 2015. № 5. С. 4–16. (*Index Copernicus; Open Academic Journals Index та ін.*). (1,0 друк. арк.).

23. Звонар В. П. Формування онтологічної основи економічного дослідження феномена соціальної відповідальності // Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Вип. 8. URL: <http://global-national.in.ua/archive/8-2015/03.pdf> (дата звернення: 19.03.2016) (*Index Copernicus*). (0,8 друк. арк.).
24. Звонар В. П. Параметри соціально відповідальної особистості економічного суб'єкта // Економічна теорія. 2014. № 3. С. 72–81. (*РИНЦ; Google Scholar*). (0,8 друк. арк.).
25. Zvonar V. Regularities and principles of social responsibility formation in labor relations // Демографія та соціальна економіка. 2014. № 2. С. 155–163. (*Ulrich's Periodicals Directory; Index Copernicus ma in.*). (0,8 друк. арк.).
26. Звонар В. П. Публічно-приватне партнерство в Україні в контексті соціальної інноваційності розвитку // Вісник Одеського нац. ун-ту. Серія: Економіка. 2014. Т. 19, Вип. 3 / 3. С. 149–155. (*Google Scholar*). (0,9 друк. арк.).
27. Звонар В. П. Соціальна свобода як передумова соціальної відповідальності економічних суб'єктів в Україні // Соціально-економічні проблеми і держава. 2014. Вип. 1 (10). URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2014/14zvpsvu.pdf> (дата звернення: 17.03.2017). (*Index Copernicus; EBSCOhost ma in.*). (0,8 друк. арк.).
28. Звонар В. П. Імітація корпоративної соціальної відповідальності в Україні: аналіз проблеми та стратегія подолання // Економічний аналіз. 2014. № 1. С. 76–85. (*Index Copernicus; Open Academic Journals Index ma in.*). (1,1 друк. арк.).
29. Звонар В. П. Економічна парадигма соціальної відповідальності: розвиток та сучасність // Соціально-трудова відносина: теорія та практика. 2013. № 2 (6). С. 77–83. (*Google Scholar*). (0,6 друк. арк.).
30. Звонар В. П. Прозорість суспільних фінансів в Україні як фокус діяльності громадянського суспільства і держави // Прометей. 2013. Вип. 3 (42). С. 244–249. (*Index Copernicus; РИНЦ*). (0,6 друк. арк.).
31. Zvonar V. Curb on corruption in Ukraine: civil society's competence and agenda // Демографія та соціальна економіка. 2013. № 2 (20). С. 93–101. (*Ulrich's Periodicals Directory; Index Copernicus ma in.*). (0,8 друк. арк.).
32. Звонар В. П. Економічна феноменологія соціальної відповідальності у сфері праці // Демографія та соціальна економіка. 2012. № 1 (17). С. 60–69. (*Google Scholar*). (0,8 друк. арк.).
33. Звонар В. П. Соціальна відповідальність: еволюція системної парадигми // Формування ринкової економіки: спец. вип.: у 2 т. 2012. Т. 1. С. 461–470. (0,6 друк. арк.).
34. Звонар В. П. Соціальний захист працівників в Україні у пріоритетах корпоративної соціальної відповідальності // Демографія та соціальна економіка. 2010. № 2 (14). С. 113–122. (*Google Scholar*). (0,9 друк. арк.).
35. Звонар В. П. Теорія та практика ефективного регулювання мінімальної заробітної плати в Україні // Україна: аспекти праці. 2010. № 3. С. 21–26. (*Google Scholar*). (0,7 друк. арк.).
36. Звонар В. П. Узагальнення теоретичних підходів до визначення категорії фонду оплати праці // Науковий вісник Полтавського ун-ту споживчої кооперації України. Серія: Економічні науки. 2010. № 4, Ч. 3. С. 158–162. (0,4 друк. арк.).

37. Звонар В. П. Оплата праці як елемент соціальної відповідальності роботодавців в Україні: інституціональний аспект аналізу // Формування ринкової економіки: спец. вип.: у 3 т. 2010. Т. 1. С. 297–306. (0,6 друк. арк.).

Статті у зарубіжних фахових виданнях:

38. Zvonar V. Social entrepreneurship as a tool to respond to challenges of long-term unemployment in Ukraine // PROSOPON. Europejskie Studia Społeczno-Humanistyczne. 2017. № 20 (3). P. 73–78. (0,4 друк. арк.).

39. Звонар В. П. Якість життя як соціально-економічна система // Zeszyty naukowe uczelni Warszawskiej im. Marii Skłodowskiej-Curie. 2015. № 3. P. 87–99. (0,6 друк. арк.).

40. Звонар В. П. Громадянське суспільство як суб'єкт політики людського розвитку в Україні // Społeczno-kulturowe problemy rozwoju społeczeństw Polski i Ukrainy. Warszawa: Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie, 2013. P. 25–34. (0,7 друк. арк.).

Найбільш вагомі інші публікації:

41. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році» / ред. кол.: В. П. Горбулін та ін. Київ: Нац. ін-т стратегічних досліджень, 2016. Підрозділ 13.2 у співавторстві. С. 324–334. [*Особистий внесок здобувача: практику соціальної відповідальності окреслено як складову політики, що дасть змогу зламати тенденцію падіння рівня життя населення*]. (0,1 друк. арк.).

42. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі: нац. доповідь / [Лібанова Е. М., Горбулін В. П., Пирожков С. І. та ін.]; ред. Е. М. Лібанова; НАН України. Київ, 2015. Підрозділ 4.8 у співавторстві. С. 244–250. [*Особистий внесок здобувача: окреслено та структуровано якісні зміни соціального капіталу в українському суспільстві після ескалації конфлікту на Донбасі й анексії Криму*] (0,3 друк. арк.).

43. Звонар В. П. Громадянське суспільство та соціальна відповідальність як чинники успіху політики сталого людського розвитку в Україні // Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості: нац. доповідь / кер. авт. колективу Е. М. Лібанова; Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Умань, 2012. Розділ 8. С. 348–372. (1,0 друк. арк.).

44. Звонар В. П. Громадсько активна школа кризь призму потреб соціально-економічного розвитку України // Innovative Potential of Socioeconomic Systems: the Challenges of the Global World: Proceedings of the International Scientific Conference (December 22, 2017, Lisbon, Portugal). Lisbon: Nova University, 2017. Part II. P. 72–75. (0,3 друк. арк.).

45. Звонар В. П. Соціальне підприємництво у контексті функціонування сфери праці // Economy and Management: Modern Transformation in the Age of Globalization: Proceedings of the International scientific conference (March 24, 2017, Klaipeda, Lithuania). Klaipeda: Baltija Publishing, 2017. Part II. P. 67–69. (0,3 друк. арк.).

46. Звонар В. П. Соціальне підприємництво в контексті викликів довготривалого безробіття в Україні // Ukraine – EU. Modern Technology, Business and Law: Proceedings of the International scientific conference (April 3–8, 2017, Slovakia – Austria – Hungary). Chernigiv, 2017. Part I. P. 167–170. (0,2 друк. арк.).

47. Звонар В. П. Соціальна відповідальність як універсальний суспільний економічний орієнтир // Політика корпоративної соціальної відповідальності в

контексті сталого соціально-економічного розвитку: матеріали I міжнар. наук.-практ. конф. (5–6 грудня 2013 р., Донецьк). Донецьк, 2013. С. 79–81. (0,2 друк. арк.).

48. Звонар В. П. Заробітна плата і соціальна відповідальність роботодавців в Україні // Праця і зарплата. 2011. № 20, травень. С. 4–5. (0,4 друк. арк.).

АНОТАЦІЯ

Звонар В. П. Формування та реалізація соціальної відповідальності в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАНУ. Київ, 2018.

Дисертацію присвячено створенню теоретичних і практичних засад соціальної відповідальності як багатосуб'єктного соціоекономічного феномену. У теоретичній частині дослідження представлено комплексний підхід до теоретико-економічного аналізу зазначеного феномену, досліджено його економічну сутність, генезис, структуру, закономірності та принципи його формування. Сформовано теоретичний базис для реалізації цього феномену у процесах соціалізації економіки, представлено цілісний механізм утілення в життя його соціально-економічного потенціалу.

В аналітичній частині сформульовано методичні засади комплексного аналізу формування соціальної відповідальності. Розроблено систему відповідних індикаторів для оцінювання передумов і проявів цієї відповідальності в Україні з можливістю міжнародних зіставлень та порівнянь у часі. Відображено результати застосування авторської методики оцінювання.

У практичній частині обґрунтовано стратегічні напрями необхідного використання цього феномену в соціально-економічних умовах України. Виявлено першочергові об'єкти відповідного управлінського впливу. Визначено необхідний для цього інструментарій. Належну увагу приділено інноваційним аспектам соціоекономічного розвитку під впливом реалізації соціальної відповідальності.

Ключові слова: соціальна відповідальність, соціальна економіка, соціально відповідальна поведінка, система відносин соціальної відповідальності, соціальний капітал, стратегія реалізації соціальної відповідальності.

АННОТАЦИЯ

Звонарь В. П. Формирование и реализация социальной ответственности в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.07 – демография, экономика труда, социальная экономика и политика. Институт демографии и социальных исследований имени М. В. Птухи НАНУ. Киев, 2018.

Диссертация посвящена созданию теоретических и практических основ социальной ответственности как многосубъектного социоекономического феномена. В теоретической части исследования разработан комплексный подход к теоретико-экономическому анализу указанного феномена, исследованы его экономическая сущность, генезис, структура, закономерности и принципы его

формирования. Сформирован теоретический базис для реализации этого феномена в процессах социализации экономики, представлен целостный механизм воплощения в жизнь его социально-экономического потенциала.

В аналитической части сформулированы методические основы комплексного анализа формирования социальной ответственности. Разработана система соответствующих индикаторов для оценки предпосылок и проявлений этой ответственности в Украине с возможностью международных сопоставлений и сравнений во времени. Отображены результаты применения авторской методики оценки.

В практической части обоснованы стратегические направления необходимого использования этого феномена в социально-экономических условиях Украины. Выявлены первоочередные объекты соответствующего управленческого воздействия. Определен необходимый для этого инструментарий. Должное внимание уделено инновационным аспектам социально-экономического развития под влиянием реализации социальной ответственности.

Ключевые слова: социальная ответственность, социальная экономика, социально ответственное поведение, система отношений социальной ответственности, социальный капитал, стратегия реализации социальной ответственности.

SUMMARY

Zvonar V. P. Social Responsibility Formation and Implementation in Ukraine. – Manuscript.

The thesis for obtaining Doctor of Sciences Degree in economics, specialty 08.00.07 – demography, labor economics, social economy and policy. Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv, 2018.

The thesis addresses the specific problem of a lack of the discourse on social responsibility as an economic notion, the ontology of which ought not to be reduced to corporate (business) issues. In the study, social responsibility is perceived as a multi-stakeholder phenomenon exercising the most complex socioeconomic influence. That phenomenon involves the broad spectrum of the economic entities, viz. individuals and institutional entities: private companies (for-profits), civil society institutions (non-profits) and public authorities (national and local governments). The thesis develops a complex methodological scheme meant for theoretical analysis of social responsibility as a phenomenon of social economics. Within the scheme proposed the author explores the economic essence, the internal structure and the purpose of socially responsible behavior of economic agents in view of the complex transactional architectonics of economic relations. The process of historical development and conceptualization of the economic idea of social responsibility is examined. The criteria for periodization of the development of social responsibility economic paradigm are formulated.

The regularities and principles of the formation of social responsibility as a socioeconomic phenomenon are structured and analyzed. Furthermore, the coherent methodological framework for such structuring and further theoretical analysis is offered and described.

The theoretical economic model of socially responsible economic behavior, based on game theory payoff matrix, is presented. The parameters of the utility function of a socially responsible economic agent are introduced. The author decomposes socially responsible behavior

into deontological behavior (mutual commitment of agents to ex-ante and ex-post contractual obligations) and good will behavior (mutual and reasoned excelling of contractual obligations). The economic explanation of socially responsible behavior (its deontological and good-will constituents) with regard to commercial, management and rationing transactions is offered. The economic specifics of this behavior in cooperative and competitive relations is revealed.

The relation between behavioral and relational manifestations of social responsibility, on the one hand, and social capital on the other, is analyzed. The advantages of the constancy of socially responsible behavior of economic entities for the strengthening of social capital in the system of responsible relations and for the stable functioning of the latter are specified.

The paper presents a theoretical model of the mechanism for realization of social responsibility as a common commitment and common benefit valued by all economic entities. The general design of the mechanism under consideration is specified as two equally important, interdependent and mutually operated sub-mechanisms (mental and communitarian) that target distinct aspects of social responsibility realization in socioeconomic environment. The mental sub-mechanism means a set of given instruments to nurture and regulate socially responsible economic behavior manifested by economic entities. Those instruments are education / self-education, communication (in terms of exchanging of information) and labor activities (including volunteering). The communitarian sub-mechanism stands for maintenance of the responsible socioeconomic relations that are valuable on their own account, but also serve as a background and a prerequisite for the behavior molding and regulation. The core of the communitarian sub-mechanism is a continuous cooperation among government, civil society organizations and private for-profits.

The system of appropriate indicators to assess the socioeconomic prerequisites to social responsibility in Ukraine is put forward. The indicators for the analysis of social responsibility of the main economic entities (business, civil society and public authorities) in Ukraine are presented as well, the scope for chronological and international comparisons being taken into account.

The author dwells on the strategy of the realization of social responsibility in Ukraine taking into consideration the wide range of socioeconomic development challenges. Two interdependent areas of social responsibility realization in the socioeconomic environment of Ukraine are specified. The first area means the nurturing of the socially responsible economic behavior manifested by economic entities. The second area stands for the maintenance of the responsible socioeconomic relations that implies multi-stakeholder partnerships, involving the efforts of for-profits, non-profits and government authorities. The necessary toolkit thereto is designed as a complex of the educational (community schools), the operative (social enterprises) and the communicational (smart cities / smart communities) instruments.

The complex of the organizational, infrastructural, managerial and financial measures necessary for the practical implementation of the strategy of the realization of social responsibility is put forward. In this regard, the thesis reveals the vistas of the modernization of the public-private partnership into the public-private-people partnership in Ukraine. The modernized partnership is to serve as an organizational platform for the maintenance of the strategy of multi-stakeholder social responsibility. The author also gives the reasons for the wider use of crowdfunding and some other innovative financial tools in Ukraine to finance the implementation of the strategy.

Key words: social responsibility, social economy, socially responsible behavior, socially responsible relations system, social capital, social responsibility realization strategy.